

CUMHURİYETİN 50. YILINA

ARMAĞAN

AYRI BASIM

SEMAVİ EYİCE

**TÜRKİYE'DE BİZANS SANATI ARAŞTIRMALARI
VE İSTANBUL ÜNİVERSİTESİNDE
BİZANS SANATI**



baş No: d165
No: ab 163

İstanbul - 1973



ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO.

96165

SINIFLAMA NO.

96163

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

TÜRKİYE'DE BİZANS SANATI ARAŞTIRMALARI VE İSTANBUL ÜNİVERSİTESİNDE BİZANS SANATI

SEMAVİ EYİCE

Bu yazımız Türkiye'deki Bizans sanatı ile arkeolojisi üzerindeki çalışma ve araştırmaların bir özeti verilmek gayesiyle hazırlanmıştır¹. Bu bakımdan Bizans medeniyetinin sanat dışındaki konuları üzerindeki incelemeler ve yayınlardan bahsedilmemiştir. Diğer taraftan bu toplu bibliyografya eksiksiz değildir. Bir seçme yapılmış, birçok dergi ve bilhassa gazetelerde çıkan yazılar bu bibliyografik derlemeye alınmamıştır.

GİRİŞ CUMHURİYETTEN ÖNCE

Roma İmparatorluğu ikiye bölündükten sonra, hristiyanlaşmış Doğu kısmı daha uzun bir süre hayatını sürdürmüştür ki bu devleti esas Roma İmparatorluğundan ayırdetmek için 19. yüzyıl sonlarının modern Tarih bilimi Bizans İmparatorluğu adını yakıştırmıştır. Bizans İmparatorluğu yaşadığı sürece kendisini Roma İmparatorluğu olarak görmüş öylece tanıtmış ve çevresi de onu bu surette kabul etmiştir. Bizans Sanatı, bu devletin top-

1 — Bu yazımızı hazırlarken bütün yayınları taramak imkânını elde edemediğimizden bazı eksiklerimiz olabileceğini önceden kabulleniyoruz. Diğer taraftan bu bibliyografyada Türkler tarafından yapılan çalışmaları ve yazılan yazıları toplu olarak derlemeyi düşündüğümüzden yabancılar tarafından yapılan çalışmalar üzerinde durmadık. Ancak yabancılar tarafından yapılmakla beraber yalnız yurdumuzda yayımlanmış bazı yayınlar bu bibliyografya denemesinin çerçevesi içine alınmıştır. İleride daha etraflı ve daha sistemli bir Türkiye'de Bizans araştırmaları tarihçesi ve bibliyografyası hazırlandığında bu denememiz belki bir rehber olabilir.

raklarında meydana getirilmiş olan İlkçağ ve bilhassa Roma sanatının yerli geleneklerle kaynaşarak, Doğudan gelen tesirlerin az veya çok unsurlarını da alarak meydana gelmiş bir hristiyan sanattır. Esas kaynağı Anadolu olduğuna göre de bir Anadolu sanatıdır.

Üzerinde yaşadığımız toprakların Ortaçağ içindeki sanatını tanımak yolundaki araştırmaların tarihçesi çok eskiye kadar uzanmaz. Avrupa'da ilk Bizans sanatı tarihi bir Ansiklopedi çerçevesi içinde yayınlanmış ve ancak 1883 de ilk olarak Ch. Bayet tarafından bir Bizans sanatı tarihi başlıbaşına bir kitap halinde bastırılmıştır². Bunun arkasından gelen irili ufaklı çalışmalar, araştırma ve yayınlar Bizans sanatının daha iyi daha etraflı tanınmasını kolaylaştırmıştır. Geçen yüzyıl sonlarında, başta 1892 den itibaren *Byzantinische Zeitschrift* olmak üzere çeşitli memleketlerde çıkan ilmî dergiler³, ve nihayet 1924'den itibaren düzenlenen Milletlerarası Bizans Kongreleri⁴, Bizans medeniyetinin her sahası gibi sanatının ve arkeolojisinin de

2 — Bizans incelemelerinin bir tarihçesi için bkz. tarafımızdan yazılan, *Byzantinoloji* mad. *Türk Ansiklopedisi*, VII (1954) s. 90-93.

3 — Çeşitli Avrupa ülkelerinde evvelce çıkmış veya hâlâ çıkmakta olan Bizans ile ilgili dergilerin başlıcaları şunlardır: *Byzantinische Zeitschrift* (Almanya); önce *Jahrbuch der Österreichischen-Byzantinischen Gesellschaft* sonra *Jahrbuch d. Öster. Byzantinistik* (Avusturya); *Dumbarton Oaks Papers* ve *Greek-Roman and Byzantine Studies* (Amerika B.D.), *Studi Bizantini e Neoellenici* ve *Corso sull'arte Ravennate e Bizantina* (İtalya); *Vizantijski Vremmenik* (Rusya, şimdi Sovyetler Birliği); *Cahiers Archéologiques* ve *Revue des Etudes Byzantines* (Fransa); *Byzantion* (Belçika), *Echos d'Orient* (Türkiye ve sonra Romanya), *Epeteris tes Hetaireias Byzantinon Spoudon*, *Arkheion ton Byzantinon mnemeion tes Hellados*, ve *Byzantina* (Yunanistan), *Seminarium Kondakovianum* ve *Byzantino-Slavica* (Çekoslovakya); *Byzantinische Forschungen* (Hollanda); *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* (Almanya sonra Yunanistan); vs. Bunlardan başka *Istanbul Mitteilungen*, *Journal of Hellenic Studies*, *Bulletin de Correspondance Hellenique* ve daha bunlar gibi pek çok tarih ve arkeoloji dergisinde de Bizans sanatı ve arkeoloji ile ilgili yazılar çıkmış ve çıkmaktadır.

4 — Şimdiye kadar toplanan Bizans kongreleri şunlardır: I— Bükreş (1924); II— Belgrad (1927); III— Atina (1930); IV— Sofia (1933); V— Roma (1936); VI— Cezayir (1939'da yapılacak idi, Dünya savaşı yüzünden yapılamadı); VII— Paris (1948); VIII— Brüksel (1948); IX— Palermo (1950); X— Selânik (1953); XI— İstanbul (1955); XII— Münih (1958); XIII— Ohri (1961); XIV— Oxford (1966); XV— Bükreş (1971). Bu kongrelerde sunulan tebliğler (ilk ikisi hariç) kitap halinde basılmıştır.

tanınmasında çok büyük ölçüde yardımcı olmaktadırlar. Tabii bu arada çeşitli Batı memleketlerinde kurulan Bizans kurumlarının da rollerini hatırdı bulundurmak yerinde olur.

Bizans sanatı başlangıçta yalnız Batı'daki eserlerin, örneklerin yardımıyla tanınıyor ve değerlendiriliyordu. Bu bakımdan İtalya ve bilhassa burada Ravenna, Venedik, Sicilya sahip oldukları Bizans ve Bizans tesirli İtalyan (İtalo-bizanten) eserler ile büyük ölçüde yardımcı oluyordu. İlk defa olarak 1903'de büyük bir olay teşkil eden bir kitap basıldı. Bu Avusturyalı tanınmış sanat tarihçisi Josef Strzygowski (1862-1941)'nin hazırladığı⁵ *Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte* (= Anadolu, sanat tarihinin yeni bir merkezi) idi. Strzygowski, büyük ölçüde başkaları tarafından sağlanan not ve malzeme (plân, foto, kroki vs.)'nin yardımıyla Anadolu'nun Bizans sanatının doğuş ve gelişmesindeki rolüne işaret ediyor ve bu sanatın Anadolu'da bulunan pek çok hiç bilinmeyen bir kısmı ise az veya yetersiz surette tesbit olunmuş eserler tanınmadıkça değerlendirilemeyeceğini ortaya koyuyordu. Çıktığı yıllarda bu eser büyük bir ilim hadisesi teşkil etti. Anadolu eserlerinin araştırılması, incelenmesi hızlandırıldı. Miss G.L. Bell ile W.M. Ramsay, G. de Jerphanion, H. Rott ve K. Michel, S. Guyer, R. Herberdey ve E. Herzfeld, J. Keil, A. Wilhelm ve daha birçokları Anadolu'da inceleme gezileri yaparak Bizans devri eserlerini tesbite çalışmağa giriştiler. Bu arada bilhassa Batı Anadolu'da İlkçağ yerleşme yerlerinde, büyük şehirlerinde (Miletos, Priene, Bergama, Sardis vs.) yapılan kazılarda Bizans eserleri üzerinde de durulmağa başlanmıştı. Uzun süre Türkiye'nin tek müzesi olan İstanbul Arkeoloji Müzesinin sahip olduğu eserlerin katalogları ve bazı eserler hakkında monografyalar ise yabancılar eliyle hazırlanıp Müzeler İdaresi tarafından yayınlanıyordu. Bunlardan Bizans arkeolojisi ile ilgili olarak şunlar anılabilir : A. Joubin'in türkçe ve fransızca basılan *Asar-ı heykeltraşî kataloğu* (1311=1895/6), yalnız fransızca olan *Bronzes et bijoux catalogue sommaire* (1898), G. Mendel (1873-1938)'in bugün bile mükellem bir kitap olan üç ciltlik *Catalogue des sculptures grecques romaines et byzantines* (1912-14), ile o sırada çok sayıda Bizans eserine sahip bulunan Bursa müzesi hakkında *Catalogue du musée de Brousse* (1908), H. Glück (1889-1930)'ün Selçuklu eseri olduğunu ileri sürdüğü fakat bugün Bizans eseri olduğu anlaşılan simurglu kabartmalar hakkında, *Die beiden «Sasanidischen» Drachenreliefs* (1917), J. Ebersolt (1879-1933)'un Bizans kera-

5 — Bu ilim adamı hakkında bkz. E. Diez, *Jozef Strzygowski, 7 mart 1862-7 ocak 1941*, türkçe ve almanca, *Felsefe Arkivi*, II, sayı 1 (1947) s. 1-25.

mikleri hakkındaki *Catalogue des poteries byzantines et anatoliennes* (1910) ile Bizans kurşun mühürlerine dair, *Catalogue des sceaux byzantins* (1922). Bütün bu müze kataloglarının arasında yalnız Türklerden Galib Edhem Bey (1848-1895), bir katalogda Bizans tarzındaki sikkelerden de bahsetmiş, Halil Edhem [Eldem] (1861-1938) ise Bizans kurşun mühürlerine bir eserde biraz yer ayırmıştı⁶.

Türkiye'deki Bizans sanatı ile ilgili çalışmaların bir kısmı, Bizans İmparatorluğunun başkenti olan İstanbul'un tarihî topoğrafyası ve eski eserleri üzerinde toplanmış, diğer bir kısmı ise Türkiye topraklarındaki eserleri konu olarak almıştı. Seyahat güçlükleri yüzünden bu ikinci gurubun oldukça az gelişebilmesine karşılık, birincisi çok büyük ölçüde bir gelişme gösterebilmiş ve İstanbul'un Bizans devri eski eserlerine dair sayıları yüzleri bulan kitap ve makale basılmıştır⁷. Bu araştırmaların birçoğu amatör arkeolog kimseler tarafından yapıyordu. Bunlar genellikle İstanbul'da yerleşmiş yabancılar veya *levanten* denilen azınlıklardandı. Bunlardan biri, İstanbul Rum Ortodoks patriği Konstantios (1770-1859) tarafından⁸ önce rumca olarak bastırılan sonra fransızca ve ingilizcesi de çıkan İstanbul'un Bizans devri eserleri hakkındaki küçük kitabı daha H. 1277 (1861)'de türkçeye çevrilerek önce *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde tefrika edilmiş sonra da ufak bir broşür halinde bastırılmıştı⁹. Türk okuyucuya İstanbul'un Bizans çağına ait eski eserlerini ilk defa olarak tanıtan bu küçük eser, ayrıca Grek

6 — *Sasaniyan ve Bizantin tarzında sikkeler, Hulafayı Emeviye ve Abbasiye meskûkâtı* (İslâm Meskûkâtı katalogları, II) İstanbul 1312 (=1898); *Kurşun mühürler kataloğu, Arab, Arab-Bizantin ve Osmanlı kurşun mühürleri*, İstanbul, 1904.

7 — Bunların 1940 a kadar basılanlarının bir bibliyografyası için bkz. Arif Müfid Mansel, *Türkiyenin arkeoloji, epigrafi ve tarihi coğrafyası için bibliyografya* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, XII. seri, no. 1) Ankara, 1948.

8 — Bu şahıs ve eseri hakkında bkz. S. Eyice, *İstanbul'un Fetihden önceki devre ait eski eserlerine dair bir kitap hakkında*, *İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi-Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, V (1954) s. 85-90. Konstantios'un kitabının ilk rumca baskısı 1824'de Venedik'te yapılmış, ikinci rumca baskı 1844'de İstanbul'da yapılmıştır. Fransızcası 1846'da İstanbul'da, ingilizcesi 1868'de Londra'da basılmıştır.

9 — *Heyet-i sabika-ı Konstantiniye*, İstanbul şaban 1277 (=1861), Yorgaki Efendi tarafından çevrilmiştir. Bir süre sonra bir yeni baskı daha yapılmıştır: *Heyet-i sabika-ı Konstantiniye*, Rusumat emanet-i celilesi ketebesinden Şemsi Bey marifetiyle..., İstanbul muharrem 1289 (=1872).

harfleriyle türkçe olarak da (Karamanlıca) yayınlanmak suretiyle yayılmıştı¹⁰.

Bizans sanatı ve eski eserleri hakkında Türklerden de bazı incelemeler yapanlar çıkmıştı. Türklerden Bizans yapıları üzerinde ilk eser veren, çok yakın tarihlerde aramızdan ayrılan Celâl Esad [Arseven] (1875-1971)'dir¹¹. Önce 1909 da Paris'de fransızca olarak İstanbul hakkındaki bir kitabı basılmış¹², bunu aynı kitabın biraz değişik metinli türkçesi takip etmiş¹³, Galata¹⁴ ve Kadıköy¹⁵ hakkındaki iki küçük monografyasından başka fransızca İstanbul Arkeolojik plânı adlı eserini vermiştir¹⁶. C. Esad'ın Eski İstanbul ve Arkeolojik plânı muhakkak ki, İstanbul'un Bizans devrine ait eski eserleri hakkında ilk defa bir Türk tarafından meydana getirilmiş değerli *contribution*'lardır. Bunlar yazarın yerinde yaptığı araştırmalara dayanmakla beraber, o tarihlerde bilinenleri iyi bir şekilde derleme ve özetlemek suretiyle meydana getirilmiştir. Cumhuriyetten önceki devrin bu sahada eser verenleri arasında Kuleli Lisesi tarih öğretmenlerinden merhum Kolağası Mehmed Râif Bey (1863-1917)'i anmak mümkündür. Çok gayretli bir araştırmacı olan Râif Bey, ne yazık ki sadece 1. cildi basılabilmiş olan İstanbul'un türkçe kitabeleri hakkındaki *Mirat-ı İstanbul*'undan başka, Bizans arkeolojisi hakkında da *Sultanahmet Parkı ve Âsar-ı Atıkası* başlıklı küçük bir kitap yayınlanmıştı¹⁷. Râif Bey'in *İstanbul'un ahval-i kadimesi ve Badelfeth cevami-i şerifeye tahvil olunan kenais* (=Fetih'den sonra camie

10 — Χεῖετι Σαπηκαῖ Κωνσταντινιέ... İstanbul 1863, Anadolu gazetesi sahibi ve başyazarı Kula'lı Evangelinos Misaelides ile muavini Fertek'li Sullioğlu Nikolaos Teologides tarafından çevrilmiştir.

11 — S. Eyice, *Celâl Esad Arseven (1875-1971)*, *Belleten* XXXVI, sayı 142 (1972) s. 173-202, ve 13 levhada 18 resim.

12 — *Constantinople, De Byzance à Stamboul*, Paris 1909. Aynı kitabın rusca tercümesi, *Konstantinopol', Od Vizantii do Stambula*, çeviren P. Bezobrazov, Moskova 1919.

13 — *Eski İstanbul-âbidat ve mebânisi, şehrin tesisinden Osmanlı fethine kadar* (Muhtar Halil Külliyyatı- Kısım-ı tarihî: 4) İstanbul 1328 (=1912/13).

14 — *Eski Galata ve binaları*, İstanbul 1329 (=1913/14).

15 — *Kadıköy hakkında tetkikat-ı belediyye*, İstanbul 1329 (=1913/14).

16 — *Plan archéologique de Constantinople, Byzance et Stamboul*, baskı yeri ve tarihi yok (1908-1909?).

17 — *Sultan Ahmet parkı ve âsar-ı atıkası* (Asar-ı atika külliyyatı : 2) İstanbul 1332 (=1916/17).

çevrilen kiliseler) başlığı ile hazırladığı iki başka kitabı ise basılmamış ve bugün bunların müsveddelerinin ne olduğu bilinmemektedir¹⁸.

İstanbul'un Bizans çağı eserlerini yerinde araştırıp, eserinde değerlendirmeye çalışan başka bir Türk ise *ihtifalci* lâkabı ile tanınan Mehmed Ziya Bey (doğ? - 1930) dir¹⁹. Muhafaza-ı âsar-ı atikâ Encümeni (= Eski Eserleri Koruma Encümeni) üyesi olarak şehrin pek çok eseri ile karşılaşan Ziya Bey, bunlar hakkında pek çok not toplamıştı. Bizans devrinin Khora manastırı kilisesi olan Kariye camii ve mozaikleri hakkında 1908 de küçük bir monografya yayınlamış²⁰, nihayet 1920'de en tanınmış büyük eseri olan *İstanbul ve Boğaziçi*'nin birinci cildini bastırmıştır²¹. Kitabın ikinci cildi 1928'de basılmağa başlanmışsa da, harf inkılâbı sebebiyle yarım kalmış ve yazarın az sonra ölümü üzerine de tamamlanmadan bırakılmıştır. Yıllar sonra 1937'de oğlu Celâl Ergun bu kitabı yeni harflerle bastırmağa girişmişse de bu teşebbüs de sona erememiştir. Nihayet bu devre içinde, Sermet Muhtar [Alus] (1887-1952)'un da türkçe ve fransızca 1920 de basılan Askerî Müze rehberini hatırlamak mümkündür. Bu rehberin birinci fasikülü, o tarihlerde Askerî Müze'nin binası olan Aya Eirene kilisesinin ta-

18 — Râif Beyin kısa biyografyası için bkz. İ. Alâeddin Gövsa, *Türk meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul tz. s. 311-312. *Mirat-ı İstanbul*'un basılmamış kısmının müsveddeleri şimdi Türk Tarih Kurumundadır. Diğer eserlerinin müsvedde ve notlarının, oğlu E. General Hakkı Raif Ayyıldız'ın ölümünden sonra ailenin diğer mensuplarına geçtiğini sanmaktayız.

19 — S. Eyice, *Mehmed Ziya Bey, İstanbul Belediye Dergisi*, sayı 39 (Aralık 1966), s. 12-13 ve 29. Bu yazımızla verdiğimiz resimlerin hiçbirini basılmadıklarından bu seriyi sürdürmekten vaz geçtik. İleride Ziya Bey ve eseri hakkında yazımızı yeniden yayınlamayı ümid ediyoruz.

20 — *Kariye camii şerifi* (İkbal kütüphanesinin tarihi ve sanayi kitapları: 1) İstanbul, 1326.

21 — *İstanbul ve Boğaziçi, Bizans ve Osmanlı medeniyetlerinin asar-ı bakiyesi* (Maarif-i Umumiye Nezareti, Telif ve Tercüme Dairesi Negriyatı, no. 84) I, İstanbul 1336 (=1920), II, İstanbul 1928. Bu ikinci cilt, Ziya Beyin oğlu Celâl Ergun tarafından yeni harflerle formalar halinde bastırılmağa başlanmış ve ancak 10 fasikül çıkmıştır. *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1937. Yeni harfli baskı, eski metnin 127. sahifesinde kalmaktadır. Bu ikinci baskı son derecede kötüdür. Metin yanlışlar ile dolu olarak, bazen de atlamalar yapılarak basılmış, dipnotlar esas metin ile karıştırıldığından fikirlerde bütünlük kalmamış ve metinle hiç ilgisi olmayan resimler konulmuş lüzumlu resimler ise konmamıştır.

rihçesi ve mimarisi hakkında yabancı kitaplardan derlenmiş oldukça iyi bir monoğrafyadır²².

Cumhuriyet devrine kadar Türklerin Bizans sanatı sahasındaki çalışmaları bunlardan ibaret kalmıştır.

I

ÇEŞİTLİ KURULUŞ VE ŞAHISLARIN ÇALIŞMALARI İLE YAYINLARI

1923'den sonra, Türk tarihi ile yakın ilişkileri münasebetiyle Bizans tarihi üzerinde durulmağa başlanmış ve Fuad Köprülü (1890-1966)'nın *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri* (1931), Akdes Nimet Kurat (1903-1971)'in *Çaka* (1936) ve *Peçenek tarihi* (1937) gibi eserlerinin yayınlandığı görülmektedir. Bu arada «Çocuklara Tarih Kitapları» başlıklı bir seri içinde, çok ufak fakat gayet faydalı ve iyi düzenlenmiş bir özet olarak Reşat Ekrem [Koçu] tarafından bir *Bizans tarihi* (1934) yayınlanmış, daha sonra bu sahanın tanınmış uzmanlarından Ch. Diehl (1859-1944)'in *Bizans İmparatorluğu Tarihi* önce Tefik Bıyıkhoğlu (1937), sonra da Cevdet Yularkıran (1939) tarafından iki defa dilimize çevrilerek bastırılmıştır. Nihayet A.A. Vasiliev (1867-1953)'in 1930'larda en makbul eserlerden sayılan iki ciltlik *Bizans İmparatorluğu Tarihi*'nin birinci cildi Arif Müfit Mansel'in kalemile Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır (1943). Fakat sanat ve arkeoloji sahasında ortaya konulanlar ufak bazı yazılardan ibaret gitmemiştir. İstanbul'daki tarihî topoğrafya ve eserler üzerindeki araştırmaları ise yabancılar sürdürüyordu²³. İngiliz St. Casson, Hippodrom ve

22 — *Askerî Müze Rehberi*, İstanbul 1920 - 1922, türkçe ve fransızca olarak iki ayrı baskısı vardır.

23 — İstanbul'daki başlıca araştırmalar hakkında bkz. E. Mamboury, *Les fouilles byzantines à Istanbul et dans sa banlieue immédiate aux XIX^e et XX^e siècles*, *Byzantion* XI (1936) s. 229-283; *Les fouilles byzantines à Istanbul en 1936-1937*, *Byzantion*, XIII (1938) s. 301-310; *Les fouilles byzantines à Istanbul et ses environs*, *Byzantion*, XXI (1951) s. 425-459. Ayrıca bkz. Aziz Ogan, *Asariatika nizamnamesi ve 1874 den itibaren yapılan hafriyat* (Yenitürk mecmuasından ayırıbasım) İstanbul 1938; Remzi Oğuz Arık, *Türkiye'de 1935 yılındaki Arkeoloji işleri* (Ankara Halkevi neşriyatı, no. 7) İstanbul 1936; *Türkiye'de 1936 yılındaki Arkeoloji işleri* (Ankara Halkevi neşriyatı, no. 20) İstanbul 1938.

Bayazıd'da Simkeşhane'de kazılar yapıyor, D. Talbot-Rice, eski Myralaion manastırı kilisesi olan ve harabe halindeki Bodrum camii'nde araştırmalar idare ediyor, J. Kollwitz, Theodosius devri plâstığı içinde Kıztaşı ile Arcadius anıtı kalıntılarını inceliyor, P. Schazmann, harap Odalar camiinde bir kazı yaparak, binanın alt katındaki freskoları tesbit ediyor, A. M. Schneider, İstanbul'un Bizans devrindeki tarihi topoğrafyası hakkında toplu bir eser yazdıktan sonra, önce H. Lietzmann'ın başladığı bir işi B. Meyer-Plath'ın yardımıyla sürdürüyor, İstanbul'un kara tarafı surlarını yeniden işleyerek yayınlıyordu. Ayrıca bir İngiliz heyeti, Sultanahmet'te Bizans'ın Büyük Sarayı'nın kalıntılarında kazılar yaparak, döşeme mozaikleri bulurken, Amerikalı Thomas Whittemore başkanlığında başka bir grup da, 1934 den itibaren camilikten çıkarılmış olan Ayasofya'nın duvarlarındaki mozaikleri temizleyip meydana koyuyordu. Bütün bu çalışmalarda Türklerin hiçbir rolü olmamıştı. Bazılarında İstanbul Arkeoloji Müzelerinin işbirliği usulen veya öyle gerektiği için gösteriliyordu. Nitekim, eski Lips manastırı kilisesi olan Fenari İsa camiinde Casson tarafından yapılan araştırmaya Müzeler adına katılan müze memuru Th. Makridis (1872-1940)²⁴, bunu şahsı adına kısa bir rapor halinde dışarıda yayınlamış ve esas raporu ile malzemeyi Atina'ya götürmüştür. Ölümünden yıllar sonra ortaya çıkan bu rapor yakın tarihlerde yurd dışında yayınlanmıştır. Yabancıların Anadolu'daki çalışmaları ise tamamen kapanmamıştı. Misyoner G. de Jerphanion (1877-1948) Kappadokia bölgesindeki çalışmalarını sürdürmüş, hatta bu arada Ankara'da Klemens kilisesinde kazı ve şehrin kalesi üzerinde araştırmalar yapmış, A. M. Schneider başkanlığında bir Alman ekibi İznik'in Bizans devri eserleri ile uğraşmış, David Talbot Rice ise Trabzon eserleri üzerinde araştırmalara başlamıştır. Bunlar onun ekibi tarafından yakın tarihlere gelinceye kadar sürdürülmüştür. Son yirmi yıl içinde ise yabancı araştırmacıların bilhassa güney ve güney-batı Anadolu üzerinde durmağa başladıkları dikkati çeker.

Türkler tarafından Bizans eserlerinde yapılan araştırmalar seyrek olmakla beraber başlamıştı. İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdür muavini olan Arif Müfid Mansel 1930 yılı başlarında yıkılmakta olan küçük bir Bizans yapısında, Balaban Ağa mescidinde bir kazı yapmış böylece Bizans sanatı

24 — Aziz Ogan, *Th. Makridis'in hatırasına*, *Belleten* V (1941) s. 163 - 169, 1 resimle.

ile ilgili Türk araştırmalarının ilkinin ortaya koymuştur²⁵. Sonra bunu Fatih'in Sarıgözel semtinde bulunan ve yazar tarafından bir prene ait olduğu ileri sürülen lâhit hakkındaki etraflı incelemesi²⁶ ile Bizans devrinde de önemli bir yer olan Yalova kaplıcalarının tarihçesi ve arkeolojisi hakkındaki monografyası takip etti²⁷. İstanbul Müzeleri, Türk Tarih Kurumunun verdiği ödenekle, İstanbul Üniversitesinin Edebiyat Fakültesinin Arkeoloji Kürsüsü de 1937'de öğrencilere bir tatbikat olmak üzere Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bir kazı yaptırarak, burada bir Bizans devri basilikası'nın temel izlerini ortaya çıkarmıştır²⁸. Fakat İstanbul'un yakın çevresinde en önemli Türk araştırması şüphesiz, Küçükçekmece'de Rhegion'daki Bizans sarayının kazılması ve yayınlanmasıdır. İstanbul Müzeleri Müdürü Aziz Ogan (1888-1956)²⁹ ve A. Müfit Mansel tarafından 1940'da başlatılarak 1948'e kadar üç devrede sürdürülen kazıda V-VI. yüzyıllara ait saray olması muhtemel, etrafı surla çevrili bir kompleks ortaya çıkarılmıştır³⁰.

Aziz Ogan İstanbul'un Bizans sanatı ile olan ilgisini sürdürmüş ve Ki-

-
- 25 — *The Excavation of the Balaban Agha mesdjidi in Istanbul*, *The Art Bulletin*, XV, sayı 3 (1933) s. 210-229, metin dışı 10 levhada 25 resim. Türkçesi, *Balaban Ağa mescidi hafriyatı (1930)*, *Türk T. Ark. ve Et-nografya Dergisi*, II (1936) s. 49-73 ve 26 resim.
- 26 — *İstanbul'da bulunan bir prens lâhti* (İstanbul müzeleri neşriyatı : X) İstanbul 1934, türkçe ve almanca.
- 27 — *Yalova ve civarı* (İstanbul arkeoloji müzeleri neşriyatı, XIII), İstanbul 1936, türkçe ve almanca.
- 28 — *1937 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Topkapı Sarayı hafriyatı*, *Belleten* IV, sayı 16 (1940) s. 317-328, lev. LXXII-XXXIII, türkçe ve fransızca. Bu kazı ile ilgili olarak ayrıca bkz. aşağıda not 175.
- 29 — S. Eyice, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri eski müdürü Aziz Ogan (1888-1956)*, *Türk Yurdu*, sayı 263 (Aralık 1956) s. 421-428, 1 resim ile; Jâle Ogan-Inan, *Aziz Ogan, İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III (1957) s. 167-176, 5 lev. ile; A. Müfid Mansel, *Aziz Ogan 1888-1956*, *Belleten* XXII, sayı 85 (1958) s. 117-135 ve 1 res.
- 30 — *Regium hafriyatı*, *Belleten* III, sayı 11-12 (1939) s. 437-445, lev. CVI-CXIX; [Arif Müfid Mansel ile], *Rhegion - Küçük Çekmece hafriyatı, 1940-1941 çalışmalarına dair ilk rapor*, *Belleten*, VI, sayı 21-22 (1942) s. 1-36, lev. I-XXVI, türkçe ve fransızca; *Region - Küçükçekmece hafriyatı ve Region sarayı*, III. Tarih Kongresi (1943) zabıtları, Ankara 1948, s. 537-543, ayrıca 21 res. ve 2 lev.; yalnız Mansel tarafından, *Les fouilles de Rhegion près d'Istanbul*, *Actes du VI^e Congrès Int. d'Etudes Byzantines* - Paris 1948, Paris 1951, II, s. 255-260 ve 2 resim.

lise camii hakkında bol resimli büyük bir makaleden³¹ başka İstanbul'un iki eski kilisesi hakkında da birer monografya yayınlamıştır. Bunlardan ilki Fethiye camii olan Pammakaristos manastırı kilisesi hakkında³², ötekisi ise VI. Mırmıroğlu ile beraber yazdığı, eski Khora manastırı kilisesi olan Kariye Camii ve buradaki duvar resimleri hakkındadır³³. Bunların ikisi de gayret mahsulü olmakla beraber, yazarların konuya yeteri kadar hakim olmadıkları dikkati çeker. Kullanılan literatür ise, hem eksik hem de çok eskimiştir.

İstanbul'da şehrin içindeki büyük inşaat için yapılan temel kazılarında da raslanan bazı Bizans devri kalıntıları İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından kontrol edilerek ilmî bakımdan değerlendirilmeğe başlanmıştır. Bunlardan en önemlisine Bayazıt'da yeni Fen-Edebiyat Fakülteleri binasının yapılması sırasında raslandı. Burada zengin mermer mimarî parçalara sahip oldukları anlaşılan üç kilise ile sarnıçlar meydana çıkarıldı ve yeni binalar yapılırken bunların hepsi de ortadan kalktı. Müze görevlilerinden Nezih Fıratlı tarafından yazılan makale sayesinde bu kalıntılar bugün bilinmektedir³⁴. Şehrin 1956-1957 de bazı meydan ve caddelerinin yeniden düzenlenmesi sırasında da Bayazıt'da Simkeşhane'nin yıktırılan ön cephesi altından çıkan geç Roma devrine ait bir anıtın bazı parçaları bulunmuş ve bunlar da İstanbul Müzeleri tarafından incelenmişti. Bu önemli buluntu kısa haberler halinde tanıtılmakla beraber, üzerlerinde etraflı bir inceleme yapılmamış ve tatmin edici bir yayın yapılmamıştır. O tarihlerde Arkeoloji müzesi müdürü olan Rüstem Duyuran bu parçalar ile ilgilenmiş, buradaki kazıyı idare etmiş ve buluntular hakkında bugüne kadar tek yayını teşkil eden kısa raporunu yayınlamıştır³⁵. Rüstem Duyuran ayrıca, Sultanahmet'te Adliye Sarayı inşaat yerinde meydana çıkan Bizans devrine ait çok dikkat

31 — *Bizans mimari tarihinde İstanbul kiliseleri ve mozaikleri, Güzel Sanatlar Dergisi*, V (1944) s. 103-115, resimli.

32 — *Aya Maria Pammakaristos — Fethiye camii, Belleten XIII* (1949) s. 271-305 ve lev. XXIX - XLVI, ing. özetli; *Pammakaristos (Fethiye camii), IV. Türk Tarih Kongresi* (1948), Ankara 1952, s. 407-415.

33 — (VI. Mırmıroğlu ile beraber), *Kariye camii eski Khora manastırı* (Türk Tarih Kurumu neşriyatı, seri VI, sayı 3) Ankara 1955, türkçe ve ingilizce.

34 — Bkz. aşağıda not 43.

35 — *Bayazıt'da yapılan arkeolojik araştırma ve bazı müşahedeler, İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, VIII* (1958) s. 25-28 ve 71-73, ve 6 lev. türkçe ve ingilizce; *Bayazıt'taki Zafer tâkı, Arkitekt*, XXVII. yıl, 4, sayı 289 (1957) s. 157-159, ve 3 resim.

çekici kalıntılar üzerinde de durduğu ve bunları tanıttığı gibi³⁶, Silivri'de bulunarak İstanbul Arkeoloji Müzesine getirilen bir döşeme mozaïği, ve İzmit'in Bekirdere köprüsü yakınında ortaya çıkarılan küçük bir Bizans kilisesi harabesi hakkında araştırmalar yayınlamıştır³⁷. Fakat idare ettiği daha pek çok kazı ve buluntu yeri hakkındaki notlarını, elindeki zengin malzemeye rağmen, ufak bir haber bülteni istisna edilecek olursa³⁸, bugüne kadar etraflıca işleyerek tanıtmamıştır. Bunların arasında Yalova'da Kara Kili-se, Şehzadebaşında Belediye Sarayı inşaatı sırasında meydana çıkan döşeme mozaiklerini³⁹, ve Vilâyet önündeki sahada bulunan döşeme mozaiklerini hatırlamak mümkündür⁴⁰. Ancak bazıları çok kısa yazılarla haber verilen bu çalışmalardan başka. Duyuran, Adliye Sarayı dibinde, 1940'da Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından bulunan Aya Eufemia martyrionunun geleceği hakkındaki düşüncelerini ortaya koyan kısa bir yazı yayınladığı gibi⁴¹, Yedikule'de Altın Kapı'nın tamiri ile ilgili bir de raporunu bastırmıştır⁴².

36 — *İstanbul Adalet Sarayı inşaat yerinde yapılan kazılar hakkında ilk rapor, İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, V (1952) s. 23-38, 18 res. 1 plân, türkçe ve ingilizce; İstanbul Adalet Sarayı inşaat yerinde yapılan kazılar hakkında ikinci rapor, İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, VI (1954) s. 3-17 ve 17 res. türkçe ve ingilizce; İstanbul Adalet Sarayı inşaat yerindeki yeni kazılar, Türk Arkeoloji Dergisi, VI, 2 (1956) s. 34, lev XIV.*

37 — *İzmit ve Silivri'de yapılan arkeolojik araştırmalar: 1947-48, Belleten XV, sayı 58 (1951) 213-218, lev. XII-XIX.*

38 — *1952 yılında arkeolojik çalışmalar (Arkitekt'den ayırabasımlı) İstanbul 1953, türkçe ve fransızca, resimli.*

39 — *Belediye Sarayı mozaikleri, Arkitekt, sayı 275-278 (1955) s. 166-170, ve 7 resim.*

40 — *İstanbul Vilâyet Konağı karşısındaki mozaikler, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, IX (1960) s. 18-21 ve 70-72, ve 6 lev. türkçe ve fransızca. Bu mozaikler başkaları tarafından da ayrıca işlenmiştir, bkz. R.M. Harrison ve G.R.J. Lawson, İstanbul vilâyet binasının karşısındaki mozaikler, İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, XIII - XIV (1966) s. 76-78 ve 216-218, ayrıca lev. LV - LX.*

41 — *St. Euphemia martyrion'u, son senelerde meydana çıkarılmış olan bu tarihi eserin âkibeti ne olacaktır?, Arkitekt, XVII. yıl sayı 3-4 (1947) s. 74-77, ve 3 resim.*

42 — *A propos des premiers travaux de réparation de Yedikule-Le Château des Sept Tours, Türk. Turing ve Oto. Kurumu Belleteni, sayı 208/209 (1959) s. 21-24; türkçesi için bkz. Yedi Kule'nin restorasyonuna başlar-ken, Arkitekt, XXVII. yıl, 4, sayı 293 (1958) s. 151-155 ve 5 resim.*

43 — *Découverte de trois églises byzantines à Istanbul, Cahiers Archéologiques, V (1951) s. 163-178, 7 lev. da 29 resim ve iki plân.*

Arkeoloji Müzesinin Bizans sanatı üzerinde çalışmalar yapan diğer bir elemanı Dr. Nezih Fıratlı'dır. İlk olarak bu konu ile ilgilenmesi, Bayazid'da Fen ve Edebiyat Fakültelerinin yerindeki VI. yüzyıla ait kalıntıların meydana çıkarılması ile olmuştur⁴³. Yine Bayazid'da bulunan ve yazarın İmparator Arcadius olarak teşhis ettiği mermerden bir baş⁴⁴ ile Arkeoloji Müzesindeki çok harap başka bir başın, I. Konstantin portresi olabileceğine dair biraz zayıf ihtimalli birer araştırma⁴⁵ yayınlamıştır. Fıratlı'nın en önemli yayını, vaktiyle, İmrahor camii olan eski Studios manastırı kilisesinde bulunan ve benzerleri Çapa civarında Taşkasap semtinde de çıkan, dış yüzleri kabartmalarla süslü bir lâhit tipi hakkındadır. Bu konu üzerindeki araştırmalarını sürdüren yazar, sonra Trakya'da Çekmece yakınında Ambarlıköy'de bulunan aynı tip bir başka lâhit ile, Amerika'da Ohio'da Dayton Art Institute koleksiyonuna İstanbul'dan gittiği tesbit edilen bir parçayı da incelemiş ve yayınlamıştır⁴⁶. Fıratlı ayrıca İstanbul içinde Zeyrek camii yakınında ve Boğaziçi'nde şimdiye kadar bilinmeyen bazı Bizans devri su sarnıçları tesbit etmiştir⁴⁷. Son çalışmaları ise Uşak yakınında Selçuklular'da bulunan bir kilise kalıntısı hakkındadır. Burada çok yeni özellikler gösteren zengin plâstik süsleme ile birlikte mermerde işlenmiş renkli kakma ve bilhassa cam kakma tekniğinde yapılmış ikonalarla meydana gelmiş şimdiye kadar bilinenlerden değişik karakterde bir bezeme bulunmuştur⁴⁸. Aynı ya-

44 — *A late Antique Imperial portrait recently discovered at Istanbul, American Journal of Archaeology*, LV, no. 1 (1951) s. 67-71 ve 5 resim; türkçesi: *Dördüncü yüzyıl sonuna ait bir İmparator portresi, Belleten* XVI, sayı 61 (1952) s. 17-20, lev. V-VI.

45 — *Müzemizdeki Büyük Konstantin portresi, Ist. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, VII (1956) s. 31-33 ve 75-78, res. 24-27, türkçe ve ingilizce.

46 — *İstanbul'da yeni bulunan iki Bizans mezar kabartması ve benzerleri, Türk Arkeoloji Dergisi*, IX, 2 (1959) s. 46-54, lev. XXII-XXII; daha etraflı fransızcası: *Deux nouveaux reliefs funéraires d'Istanbul et les reliefs similaires, Cahiers Archéologiques*, XI (1960) s. 73-92, 17 resimle; *Deux nouveaux reliefs funéraires byzantins découverts à Istanbul, Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*, sayı 240 (1962) s. 25-28'den ayrışım; *Encore une façade de faux sarcophage en calcaire, Cahiers Archéologiques*, XVI (1966) s. 1-4 ve 2 resim.

47 — (Fikret Yücel ile) *Some unknown Byzantine cisterns of Istanbul, Türk. Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*, sayı 120 (1952) s. 23-26'dan ayrışım; *Boğaziçi'nde bir Bizans sarnıcı, Türk. Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*, sayı 144 (1954) s. 11-13'den ayrışım.

48 — *Découverte d'une église byzantine à Sébaste de Phrygie, Cahiers Archéologiques*, XIX (1969) s. 152-166, ve 31 resim; *Les fouilles de Sel-*

zar X. Milletlerarası Bizans Kongresi için Arkeoloji Müzesindeki Bizans eserlerinin türkçe ve ingilizce olarak basılan ufak birer kataloğunu hazırladıktan başka⁴⁹, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*'nda ufak buluntular bu arada bazı Bizans devri buluntularını da bildiren haberler ile kısa raporları da çıkmıştır. Hayli çok sayıdaki bu çeşit yazıları arasında bir tanesi, Ayasofya karşısında su terazisi dibinde yapılan kazı ile ilgili olup, bunun *Milion* adı verilen anıt ile münasebeti araştırılmıştır⁵⁰. Fıratlı'nın Erken Bizans devri (IV-V. yy.)'ne ait mezar ve mezarlıklar hakkındaki iki ayrı makalesi de yayınlanmıştır⁵¹. Fıratlı ayrıca, Güney-Batı Anadolu'da Kumluca'da bulunarak bir kısmı dışarıya kaçırılan, harikulâde zenginlikteki VI. yüzyıla ait madenden kilise eşyasından meydana gelen hazinenin yurdumuzda kalabilen ve müzeye geçen parçalarını da kısa bir tebliğ çerçevesi içinde tanıtmıştır⁵².

çikler (Sebaste) dans la Région d'Uşak, Türk. Turing ve Oto. Kurumu Belleteni, sayı 30/309 (1971) s. 28-35'den ayırbasım, resimli.

- 49 — *İstanbul Arkeoloji Müzeleri seçme Bizans eserleri rehberi* (X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tertip Komitesinin neşriyatı) İstanbul 1955, ayrıca ingilizce baskısı da var.
- 50 — *İstanbul ve civarından üç not*, *İst. Ark. Müzeleri Yıllığı*, V (1952) s. 56-63, ve 7 res. türkçe ve ingilizce; *Bizanslılarca kullanılmış Antik bir lâhit kapağı, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, II (1960) s. 26-30 ve 51-55, res. 22-27, türkçe ve ingilizce; *Müze dışı arkeolojik faaliyet ve buluntulara dair haberler*, *İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XI-XII (1964) s. 104-112 ve 207-215, lev. XXXIV-XLV, türkçe ve ingilizce; [Andrée N. Rollas ile], *Topkapı Sarayında yeni buluntular*, *Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XI-XII (1964) s. 96-103 ve 199-206, lev. XXVI-XXVIII, türkçe ve fransızca; *Kısa arkeolojik haberler*, *İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XIII-XIV (1966) s. 220-224 ve 225-229, lev. LXI-LXIX, türkçe ve ingilizce; *İstanbul'dan yeni bazı önemli buluntular*, *İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XV-XVI (1969) s. 175-179 ve 191-196, resimler s. 182-187, türkçe ve ingilizce; (Tülây Ergil ile) *Divanyolu «Milion» sondajı*, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XV-XVI (1969) s. 199-203, s. 204-207 resimler ve s. 208-212, türkçe ve ingilizce.
- 51 — *Bizans çağına ait üç mezarlık buluntusu*, *İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* X (1961) s. 37-41 ve 116-120, ayrıca lev. VI-VIII, türkçe ve ingilizce. *Notes sur quelques hypogées paléo-chrétiens de Constantinople*, *Römische Quartalschrift*. 30. Supplementheft-Tortulae, *Studien zu altchristlichen und byzantinischen Monumenten*, Roma-Freiburg-Wien 1966, s. 131-139, 8 plan ve desen ile lev. 32-35.
- 52 — *Un trésor du VI^e S. trouvé à Kumluca, en Lycie*, *Akten des VII. Int. Kongresses für Christliche Archaeologie-Trier 1965*, s. 523-525, lev. CCXLIX-CCLVI.

İstanbul Arkeoloji Müzelerine Rüstem Duyuran'dan sonra müdür olan Necati Dolunay, Sultanahmet'te Adliye Sarayı yakınında evvelce A. M. Schneider, sonraları Rüstem Duyuran tarafından yapılan araştırmaları Alman Arkeoloji Enstitüsü ile birlikte devam ettirmiştir⁵³. Arkeoloji Müzelerindeki asistanlardan da ufak bazı araştırmalar yayınlayanlar olmuştur. Bunlar arasında Macide Gönül tarafından Eski Doğu Eserleri bölümündeki Kopt kumaşları hakkındaki katalog denemesini⁵⁴, Ergon Ataçeri'nin İstanbul'da yeni bulunan bazı sarnıçlar hakkındaki haberlerini⁵⁵, ve Tülây Ergil'in Bakırköyünde *Fildamı* denilen ve şimdiye kadar yeteri kadar tanınmayan büyük açık su haznesi hakkındaki yazısını burada anabiliriz⁵⁶. Topkapı Sarayı avlusunda bulunan ve İmparator Heraklios'a ait olması bir ihtimal olarak ileri sürülen bir lâhit ise, hernekadar bir yabancının kalemiyle tanıtılmış ise de, eser Türk müzelerinde olduğuna ve yayın da türkçe yapıldığına göre burada zikredilebilir⁵⁷. İstanbul Arkeoloji Müzeleri mimarı Kemal Altan'ın İstanbul'daki Bizans eserleri üzerinde Türk izleri hakkındaki yazısı ise fazla bir şey vermeyen basit bir özetir⁵⁸.

1935'de Atatürk'ün emri ile müze haline getirilen Ayasofya'ya ilk olarak ressam Ali Sami Boyar (1880-1967) müdür tayin edilmişti⁵⁹. Ali Sami 1944'e kadar burada kaldığı süre içinde Ayasofya hakkında güzel resimlerle süslü, metin kısmında bilhassa Evliya Çelebi'nin bir yazmasında bah-

53 — [R. Naumann ile], *Divanyolu ve Adalet Sarayı arasındaki araştırmalar, İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XI-XII (1964) s. 19-22 ve 136-140, ve lev. I-III, türkçe ve almanca.

54 — *İstanbul Arkeoloji müzelerinde bulunan Kopt kumaşları, İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XI-XII (1964) s. 84-95 ve 188-198, lev. XLVI-LIII, türkçe ve ingilizce.

55 — Bu hususda bk. aşağıda not 100.

56 — «*Fildamı*» *Bakırköydeki büyük açık Bizans sarnıcı, Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII, 2 (1968) s. 91-95 ve 96-99 ve 7 resim ile plân.

57 — *Yeni bulunan bir Bizans İmparator lahti, İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XV-XVI (1969) s. 305-307 ve 308-309, 1 resim ile, türkçe ve ingilizce.

58 — *Bizans eserleri üzerinde Türk mimarlarının işleri, Arkitekt*, VI. yıl sayı 8 (1936) s. 224-226, 5 plân, 2 kesit ve 4 resim ile.

59 — Hayatı hakkında bkz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Ressam Ali Sami Boyar, İstanbul 1959*, türkçe ve ingilizce. Boyar kendisi ile yapılan bir röportajda, Ayasofya'nın müze yapılmasını bizzat teklif ettiğini bildirmektedir, bkz. S. Kandemir, *Ayasofya'da yapılan kazılar lüzumsuzdur, Edebiyat âlemi*, yıl 1, cilt II, sayı 27 (20 Ekim 1949).

settiği, Bizans devrinde Ali Neccar adında bir mimarın burasını tamir ettiği yolundaki rivayeti tekrarlayan bir yazı yayınlamış sonra bunu genişleterek ayrıca broşür halinde de piyasaya çıkarmıştır⁶⁰. Boyar'ın müdürlüğü sırasında bulunan yekpare mermerden oyulmuş vaftiz teknesi ise bir yabancı tarafından ilim alemine tanıtılmıştır⁶¹. Boyar Ayasofya'yı ressam olarak kalemi ve fırçası ile aksettirmeğe tercih etmiştir. Boyar'ı takip eden ikinci müdür Muzaffer Ramazanoğlu (1901-1958) ise⁶², başta komşu Aya Eirene kilisesi olmak üzere İstanbul'daki bazı eski Bizans kiliselerinin de Vakıflardan Ayasofya Müzesi müdürlüğüne devredilmesini sağlamıştı. Böylece İmrahor İlyas Bey, Bodrum-Mesih Paşa, Fethiye, Fenari İsa ve Kariye camileri, Ayasofya müzesine bağlanmıştı. Muzaffer Ramazanoğlu, Ayasofya ile komşu Aya Eirene'de ve aralarındaki boş arazide araştırma ve kazılar yapmış, bunlarda önemli kalıntılar bulmakla beraber, bunları değerlendirmekte sert karşı fikirlere çarpan çok iddialı hipotezler ortaya sürmüştü⁶³. Bilhassa Aya Eirene'nin kuzey tarafında yaptığı kazı, yalnız mevcudu ortaya koyan etraflı bir raporu bile yayınlansa değerli bir *contribution* olabilirdi. Ne yazık ki Ramazanoğlu bu çalışmanın tam bir raporunu ortaya koymamış ve buluntuları tanıtmamıştı. 1950 yılında Sicilya'da Palermo'da toplanan VIII. Milletlerarası Bizans Araştırmaları Kongresinde sunduğu iki tebliğden birinde bu kazıyı genel plânı ile özetlemiş⁶⁴, ikinci bir konuşmasında Aya-

60 — *Aya Sophia, La Turquie Kemaliste*, sayı 41 (1941) s. 13-21, resimli; *Aya Sophia and its history*, İstanbul 1943.

61 — S. Larsen, *The Baptismal font of St. Sophia : A recent interesting discovery at Istanbul*, *The Illustrated London News*, 13 ekim 1945, s. 415, aynı yazının tekrarı ve türkçesi için bkz. B. Şehsuvaroğlu, *not 58*'deki yerde, s. 51-55. Bu vaftizhane ve ona ait tekne sonraki müdür F. Dirimtekin tarafından etraflı şekilde yeniden yayınlanmıştır, kşl. aşağıda *not 81*.

62 — Hayatı hakkında bkz. Nemika Sayın, *Arkeolog Muzaffer Ramazanoğlu (1901-1958)*, *ICOM-Türkiye Millî Komitesi Haberler Bülteni*, II (1958) s. 33-34.

63 — *Sentiren ve Ayasofyalar Manzumesi*, İstanbul 1946, türkçe ve fransızca; *Ayasofya ve Aya İrini'de yapılan kazılar, Örnek*, I, sayı 1 (1 mart 1947) s. 9-10 resimli; *Neue Forschungen zur Architektur-Geschichte der Irenenkirche und des Komplexes der Sophienkirche*, *Actes du VI^e Congrès d'Etudes Byzantines (Paris 1948)*, Paris 1951, II, s. 347-357, 1 resimle; ayrıca bkz. Âli Karsan, *Sainte-Irene'de fresk*, *Arkitekt*, sayı 169-170 (1946) s. 38 ve 1 resim.

64 — *Neue Forschungen zur Architektur-Geschichte der Irenen-Kirche und des Komplexes der Sophien-Kirche*, *Atti dell'VIII. Congresso di Studi Bizantini-Palermo 1950*, s. 232-235 ve lev. LXIV-LXXIII.

sofya'nın içinde raslanan bazı yeni mimarî özelliklere temas etmiştir⁶⁵. Ramazanoğlu'nun IX. Milletlerarası Bizans Kongresinde Selânik'de verdiği tebliğ ise (1953) Gemlik civarında Kurşunlu'daki eski bir Bizans kilisesi harabesi hakkındadır⁶⁶. Bu yapı sonraları daha tamam bir şekilde yabancılar tarafından yeniden yayınlanmıştır.

Ayasofya'nın üçüncü müdürü Feridun Dirimtekin 1955'de daha bu raya tayin edilmeden tarih hakkında bazı incelemeler yayınlamıştı. Bizans sanat tarihi üzerindeki ilk makalesi Trakya'da Marmara'dan Karadeniz'e uzanan Anastasius surları hakkındadır. Burada yıllar önce Schuchardt tarafından tanıtılmış olan bu surların son durumları ortaya konulmuştur⁶⁷. Dirimtekin, İstanbul Fetih Derneği yayınları arasında iki ayrı cild halinde İstanbul'un Marmara tarafı surları⁶⁸ ile Haliç tarafı surlarını⁶⁹ işleyerek, vaktiyle A. van Millingen (1840-1915) tarafından yapılan araştırmayı daha genişletmiş, Marmara tarafı surlarında, geçen yüzyılda çizilmiş olan tomar halindeki bir desenden de faydalanmıştır. Dirimtekin, Tekfur Sarayı çevresi ve *Blakhernai* bölgesinin arkeolojisi ve tarihî topoğrafyası hakkında çalışmalara girişerek, burada ufak bazı sondajlar da yapmıştır⁷⁰. Bunların neticesini küçük rapor ve yazılardan başka geniş bir makale halinde de tanıtmıştır⁷¹. Aynı yazarın, İzmit körfezinin kuzey kıyısında sıralanan ve bil-

65 — *Die Baugeschichte der Sophien-Kirche Justinians*, *Atti dell'VIII Congresso di Studi Bizantini-Palermo 1950*, s. 224-231, lev. XLVIII-LXIII.

66 — *Eine kleine Kirche in Bithynien, Pepragmenon (= Actes) du IX^e Congrès Int. d'Etudes Byzantines-Selânik 1953*, Atina 1954, I, s. 440-442, lev. 107-111.

67 — *Anasthase surları*, *Belleten*, XII, sayı 45 (1948) s. 1-10, lev. I-X; *Le mura di Anastasio*, *Palladio*, yeni seri, V (1955) s. 80-87.

68 — *Fetihden önce Marmara surları* (İstanbul Fetih Derneği : 10) İstanbul, 1953.

69 — *Fetihden önce Haliç surları* (İstanbul Enstitüsü yayınlarından), İstanbul, 1956.

70 — *Fouilles entreprises dans la partie septentrionale de Tekfursaray, Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*, sayı 123 (1952) s. 25-29, resimli; *Tekfursarayı şimalinde yapılan kazı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, V (1952) s. 42-50, ve 3 resim, türkçe ve fransızca; *Ayvansaray (Blachernae)deki İmparator sarayları bölgesinde yapılan kazı hakkında özet, Türk Arkeoloji Dergisi*, IX, 2(1959) s. 18-31, ayrıca 3 plan ile lev. VII-XVII'de 25 resim, türkçe ve fransızca.

71 — *14. Mıntika (Blachernae), Surlar, Saraylar ve Kiliseler, Fatih ve İstanbul, Fetih Derneği Dergisi*, I, 2 (1953) s. 193-222, ayrıca 34 resim ve 1 plân.

hassa Bizansın son devrinde önem kazanan Hereke⁷², Gebze⁷³ ve Darıca-Tuzla bölgesindeki Pelekanon, Philokrini, Nikitiaton, Ritzion ve Dakibya kaleleri ile de meşgul olarak bunların 1953 deki kalıntı ve durumlarını tesbite çalışmıştır⁷⁴. Dirimtekin'in Trakya'daki önemli bir çalışması Bizans'ın Pınarhisar çevresindeki su tesisleri ve kemerleri hakkındadır⁷⁵. Bundan başka, Silivri kalesi⁷⁶, İnceğiz mağaraları⁷⁷, Vize kilise ve mağaraları⁷⁸, Vize-Pınarhisar kaleleri⁷⁹ hakkında da kısa haber mahiyetinde yazıları çıkmıştır. Boğaziçinin Anadolu yakasında Beylerbeyi'nde vaktiyle H. Lehmann-Hartleben tarafından yayınlanan bir Bizans kalıntısının son durumunu yeniden işlemiş⁸⁰, şimdiye kadar hiçbir araştırmacının yeteri kadar üzerinde durup yayınlamadığı Ayasofya'nın Bizans devrine ait iki ek yapısını, bugünkü girişin sağ tarafında Sultan Mustafa ve İbrahim türbesi olan eski Vaf-tizhane (Baptisterion)⁸¹ ile kuzey-doğu köşedeki yuvarlak yapıyı (*Skevo-philakion*)⁸² plânları ve resimleri ile tanıtmıştır. Ayasofya'nın bronz kapı ka-

72 — *Hereke kalesi, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, I (1959) s. 8-10 ve 24-27, s. 19-23 de resimler ile 2 plân.

73 — *Gebze, Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*, sayı 263 (1963) s. 10-13.

74 — *Pelekanon, Philokrini, Nikitiaton, Ritzion ve Dakibya, Fatih ve İstanbul, Fetih Derneği Dergisi*, II, sayı 7-12 (1954) s. 45-81, 20 resimle, türkçe ve ingilizce.

75 — *Adduction de l'eau à Byzance dans la région dite «Bulgarie», Cahiers Archéologiques*, X (1959) s. 217-243, resimli; *Leylekkale, un aqueduc byzantin 60 Km. n. ouest d'Istanbul, Polychordia-Festchrift F. Dölger-Byzantinische Forschungen*, III (1968) s. 117-119, ve lev. VII-XII.

76 — *La forteresse byzantine de Selymbria, X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri - İstanbul 1955, İstanbul 1957*, s. 127-129, lev. XIII-XVI ve 1 plan; *Selymbria (Silivri) Bizans kalesi, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, VI (1965) s. 19-34 ve 35-46, ayrıca 16 lev. türkçe ve ingilizce.

77 — *İnceğiz mıntıkasındaki mağara manastır ve kiliseleri, Türk Arkeoloji Dergisi*, VII, 2 (1957) s. 26-37, lev. XXVII-XXXII, türkçe ve fransızca.

78 — *Vize'deki Ayasofya kilisesi, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, III (1961) s. 18-20 ve 47-49, ayrıca 4 levhada 7 resim, türkçe ve ingilizce.

79 — *Trakya tetkikleri, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, V (1963) s. 15-64, ayrıca levhalar, türkçe ve ingilizce.

80 — *Beylerbeyi kilisesi, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, I (1959) s. 11-13 ve 27-29, s. 24-27 de resimler ve 1 plân, türkçe ve ingilizce.

81 — *Ayasofya Baptisteri, Türk Arkeoloji Dergisi*, XII, 2 (1963) s. 54-75, s. 76-87 de resimler, türkçe ve ingilizce.

82 — *Le Skevophylakion de Sainte Sophie, Mélanges R. Janin-Revue des Etudes Byzantines*, XIX (1961) s. 390-400, lev. I-IV ve 3 plan.

natları⁸³ hakkındaki bir makale, Ayasofya avlusundaki bir kazıda bulunan bir mezar binası (*hypogaeum*)⁸⁴ ve Bizans devrinde Ayasofya ile Aya Eirene arasında olduğu bilinen Patrikhane hakkında⁸⁵ makaleler yazdıktan başka, Aya Eirene (Hagia Eirene) kilisesinin 1973 de yapılan sıva rasasına kadar görülen durumu, mimarisi ve süsleme kalıntıları ile ilgili yazılar da yayınlamıştır⁸⁶. Ayasofya ile bu kilise yapısı arasında ve bu sonuncuya bitişik olarak bulunan kalıntılara dair resimli makalesi ise, esasında Muzaffer Ramazanoğlu'nun burada vaktiyle yapıp tam bir şekilde yayınlamayadığı kazısının tanıtılmasıdır⁸⁷. Süleymaniye türbesinde 1959'da keşfedilen Ayasofya'ya ait Bizans fermanı metnini veren mermer levhalar⁸⁸, Etyemez'de İşçi Sigortaları hastanesi yapılırken bulunan fresko⁸⁹ ve eski Lips manastırı kilisesi olan Vatan caddesi kenarındaki Fenari İsa camii içinde raslanan küçük duvar mozaiği parçası⁹⁰ gibi konular üzerindeki haberleri ise aynı sıralarda yabancılar tarafından daha etraflı ve tatmin edici surette yayınlanmıştır. 1965'de Ravenna'da verdiği konferansların metinleri olarak

83 — *Ayasofyanın bronz kapıları, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, III (1961) s. 10-14 ve 42-46, res. 1-8, türkçe ve ingilizce.

84 — *Ayasofyanın şimalinde Vezir bahçesi denilen yerde bulunan bir hypogée, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, X (1962) s. 30-36 ve 109-115, ayrıca 3 levhada 9 resim, türkçe ve fransızca.

85 — *Le local du Patriarcat à Sainte Sophie, Istanbul Mitteilungen*, XIII-XIV (1963-1964) s. 113-127, lev. 53-58.

86 — *L'église Sainte Irène, III Corsi di Cultura sull'arte Ravennate e Bizantina*, III (1956) s. 41-45; *Ste Irene, V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri-Ankara 1956*, Ankara 1960, s. 303-310.

87 — *Les fouilles faites en 1946-1947 et en 1958-1960 entre Sainte Sophie et Sainte Irène à Istanbul, Cahiers Archéologiques*, XIII (1962) s. 161-185, resimli.

88 — *İmparator Manuel Comninos'un topladığı 1166 synode kararlarını havi mermer levhalar, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, IV (1962) s. 10-13 ve 43-46, ayrıca 6 levha ve 1 kitabe sureti, türkçe ve ingilizce. Bu eser, C. Mango tarafından *Dumbarton Oaks Papers*, XVII (1963) s. 315-330'da yayınlanmıştır.

89 — *Découverte d'une fresque de la Vierge à Istanbul, Cahiers Archéologiques*, X (1959, s. 307-310 ve 6 resimle; *Etyemez'de bulunan bir Ste Vierge freskosu, Türk Arkeoloji Dergisi*, VIII, 2 (1958) s. 39-44 ve 42-44, lev. XXXVIII-XL.

90 — *Fenari İsa-Eglise de Monastere de Lips'deki mozayik kalıntıları, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, II (1960) s. 19-21 ve 44-46, res. 15-18, türkçe ve ingilizce. Bu kalıntı da C. Mango tarafından *Dumbarton Oaks Papers*, XVIII (1964) s. 302-303'de yayınlanmıştır.

basılan Bizans İmparatorluk Sarayları⁹¹ ve İstanbul surları⁹² hakkındaki iki makalesi, genel mahiyette derlemelerdir. Dirimtekin, Marmara Ereğli'si yakınında bir eski liman kalıntısı hakkında ufak bir araştırma yazısından başka⁹³, Ayasofya'nın karşısında su terazisi dibinde bulunan bir kalıntının Augusteion ve Milion denilen Roma yolunun başlangıcına ait bir işaret anıtı ile ilgisi olabileceğine dair birer yazı yayınlamıştır⁹⁴. *Turing Kurumu Belleteni*'nde çıkan daha çok turistik mahiyetteki pek çok yazısını burada bir tarafa bırakmak zorundayız. Bunlardan yalnız bir tanesi, Nasuh-es Silâhi'nin meşhur İstanbul minyatüründe görülen bir kubbeli binanın eski bir Bizans kilisesi olabileceği yolunda ileri sürülen bir hipotezi ortaya koymaktadır⁹⁵. Bunlardan başka Dirimtekin, idaresi altında olan Ayasofya⁹⁶ ve Kariye camilerine⁹⁷ dair küçük turistik rehberlerin de yazarıdır. Ayasofya müzesi asistanlarından Ayten Erder, Aya Eirene yanında 1927 de bulunmakla beraber şimdiye kadar iyi tanıtılmayan Bizans sarnıcının bir plânını yayınladıktan başka⁹⁸, Ayasofya'nın dış narteksinde toplanan küçük koleksiyondaki kabartmalı mermer levhalardan ikisini incelemiş ve bunlardan

91 — *Les murailles (d'Istanbul) de Constantinople, Corsi di cultura sull'arte Ravennate e Bizantina*, XII (1965) s. 211-224.

92 — *Les palais imperiaux byzantins, Corsi di Cultura sull'arte Ravennate e Bizantina*, XII (1965) s. 225-245.

93 — *Ereğli-Perinthus-Herakleia-Mygdonia ve batısındaki liman kalıntısı, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, VII (1967) s. 1-18 ve 19-35, levhalar ile, türkçe ve fransızca.

94 — *Augustaion ve Milion, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, VIII (1969) s. 13-23 ve 24-36 ile s. 37-42 ve 43-48, türkçe ve ingilizce; kşl. yukarıda not 50.

95 — *Nasuh Matrakçı'nın yapmış olduğu İstanbul resminde Ayasofya yanında görülen Kilise, Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*, sayı 227 (1960) s. 14-19, 3 resimle. Aynı yazı K.A. Grivas tarafından grekçeye çevrilerek *Pyrros* dergisinin 80 ve 81. sayılarında yayımlandıktan sonra ayırbasımı bir broşür halinde de basılmıştır : *H Ekklesia, H euriskomeni plision tis Hagias Sophias kata ton upo tou Nasoukhi Matraktsi philotekhnithenta khartin*, İstanbul 1961.

96 — *Guide de Sainte Sophie*, İstanbul 1958; *Saint Sophia Museum*, İstanbul tz. 1964 (?).

97 — *Kariye*, baskı yeri ve tarihi yok, türkçe, ingilizce, almanca ve fransızca pek çok baskısı var.

98 — *Ayasofya dış narteksinde iki kabartma levha, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, III (1961) s. 29-31 ve 61-63, ayrıca 2 levhada 3 resim, türkçe ve ingilizce.

birinin meşhur filli kumaşın deseni ile olan benzerliğine işaret etmiştir⁹⁹. Arkeoloji müzeleri asistanlarından Ergon Ataçeri, Bayazıd ve Unkapanı semtlerinde imar çalışmaları sırasında raslanan ve şimdiye kadar bilinmeyen bir kaç küçük sarnıcı plânları ile yayınlamıştır¹⁰⁰. *Ayasofya Müzesi Yıllığı*'nda ayrıca imzasız olarak, Bizans'da insan figürlü keramikler hakkında da oldukça geniş ve ilgi çekici bir tanıtma yazısı yer almıştır¹⁰¹.

Önceleri Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı)'na bağlı olan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü mensuplarından Mahmut Akok Anadolu'da Kastamonu iç kalesi hakkında bir araştırma yaparak bu önemli tarihî eserin ne yazık ki klişeleri çok küçük basılan rölövelerini yayınlamıştır. Bizans tarihinin büyük İmparator sülâlesi olan Komnenos'ların kalesi olarak bilinen ve hatta Kastamonu adının Kastron Komneni'den geldiği yolunda bir de hipotez olduğu düşünülecek olursa bu araştırmanın önemi daha iyi anlaşılır. M. Akok'un tesbitine göre, bugün görülen Kastamonu kalesinde Bizans yapı özellikleri yoktur. Burası tamamı ile Türk inşaatıdır¹⁰². Mahmut Akok, Seyhan barajının yapılması ile su altında kalan eski Augusta şehri de ortadan kaybolmadan buradaki başlıca eski kalıntıların güzel rölövelerini çizerek bunları da bir makalede toplamıştır¹⁰³. Ancak, çok önceleri Grothe heyetinin seyahatinde gördüğü ve Strzygowski'nin değerlendirek yayınladığı, Mazılık basilikasıdan hiç bahsetmemektedir. Halbuki anlaşıldığına göre Mazılık denilen yer Augusta şehridir ve bu basilika da buradaki kalıntılardandır. Genel Müdürlüğün merkez organı olan *Arkeoloji Dergisi*'nde kazı yapanların, bu arada Bizans eserlerini de kazanların veya araştıranların raporlarını yayınlamaktadır. Bunların bir kısmı Türkiye'de

99 — *St. Irenin güney doğusundaki Bizans sarnıcı, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, II (1960) s. 22-23 ve 47-48 ve 1 plan, türkçe ve ingilizce.

100 — *İstanbul'da bilinmeyen bir Bizans sarnıcı, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, IV (1962), s. 29-32, 6 resim ve 2 plân; *İstanbul'da yeni bulunan birkaç Bizans su sarnıcı, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, VI (1965) s. 67-70 ve 71-74, ve 5 levha, türkçe ve ingilizce.

101 — *Bizans keramiği, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, VI (1965) s. 83-96 ve 97-111. ayrıca 8 levhada 16 resim, türkçe ve ingilizce.

102 — *Kastamonu şehri tarihi iç kalesi, Belleten IX*, sayı 35 (1945) s. 401-404, lev. LXXV-LXXVII.

103 — *Augusta şehri harabesi, Türk Arkeoloji Dergisi*, VII, 2 (1957) s. 15-20, lev. VII-XXVI; *Augusta şehri harabeleri, V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri-Ankara 1956*, Ankara 1960, s. 173-194, ve lev. LI-LXVI; H. Grothe'nin yayını için bkz. *Meine Vorderasien Expedition, 1906 und 1907*, Leipzig 1911, s. CCXVIII, res. 6-7.

çalışan yabancılar (M. Gough, D. Wienfield gibi) bir kısmı ise Türklerdir. Bu dergide yayınlanan eserlerin içinde bilhassa Mahmud Akok'un güzel desenleri ile canlı bir surette tanıtılan Nevşehir-Göreme bölgesindeki yeraltı yerleşme yerlerinden Derinkuyu mağara kasabası hakkındaki yazı dikkati çeker¹⁰⁴. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı ile Ayasofya Müzesi Yıllığı*'nda Bizans sanatı ve arkeolojisi ile ilgili pek çok ufak araştırma, rapor ve haberin de yer aldığına burada işaret edilebilir. Ayrıca Ayasofya Müzesinin şimdiye kadar bir kaç defa değişik kalemlerden çıkma rehberleri yayınladıktan başka¹⁰⁵, Arkeoloji Müzelerindeki taş eserlerin küçük katalogları bir kaç defa ve değişik dillerde olmak üzere basılmış, bu arada içinde bazı Bizans eserlerinin de yer aldığı küçük bir tunç eserler rehberi de yayınlamıştır¹⁰⁶. Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, eski şehir harabeleri, müzeler ve ören yerleri kılavuz ve rehberlerine ayırdığı seriler içinde bazı fasiküllerde, Bizans eserlerinden de bahsedilmektedir. Rüstem Duyuran'ın Efesos¹⁰⁷, Arif Müfid Mansel'in Silifke ve Side¹⁰⁸, bu satırların yazarının Amasra kılavuzları¹⁰⁹ ile Süheylâ Keskil'in Hatay müzesindeki döşeme mozaikleri hakkın-

104 — (Hikmet Gürçay ile), *Yeraltı şehirlerinde bir inceleme ve Yeşilhisar ilçesinin Soğanlıköyünde bulunan kaya anıtları*, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIV, 1-2 (1965) s. 35-42 ve s. 43-68 de resimler, türkçe ve fransızca özetli.

105 — Ayasofya'nın ilk rehberinin üzerinde yazar adı olmamakla beraber, A.M. Schneider'e hazırlatıldığı bilinmektedir, *İstanbul Müzeleri, Resimli Ayasofya kılavuzu*, İstanbul 1935; daha sonraki rehberler hakkında bkz. not 96 ve 121.

106 — *İstanbul Müzeleri, Resimli Rehber, Yunan, Roma ve Bizans heykeltıraş eserleri*, İstanbul 1934, fransızcası 1935'de basılmıştır. Daha yeni baskısı için bkz. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Resimli rehber, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Yunan, Roma, Bizans heykeltıraşlık ve mimarlık eserleri koleksiyonları*, İstanbul 1953, 1966; İngilizcesi 1966; Tunç eserler *leri koleksiyonları*, İstanbul 1953, 1966; İngilizcesi 1956, 1966; Tunç eserler için ise bkz. *İstanbul Müzeleri, Asarınatika müzesi Tunç eserler rehberi*, İstanbul 1947, türkçe ve fransızca.

107 — *Efesos kılavuzu* (Eski Eserler ve Müzeler G. Md. yayınları, seri I, sayı XIII İstanbul 1950. Ayrıca bk. not 120.

108 — *Silifke kılavuzu* (Eski Eserler ve Müz. G. Md. yayınları, I, sayı VIII) İstanbul 1943; *Side kılavuzu* (Eski Eserler ve Müz. G. Md. yay. I, XXI) Ankara 1967.

109 — *Küçük Amasra tarihi ve eski eserleri kılavuzu* (Eski Eserler ve Müz. G. Md. yayınları, seri I, sayı 19) Ankara 1965.

daki rehberi¹¹⁰ bu arada anılabilir.

Bizans eserleri üzerinde restorasyon çalışmaları da bazen Müzeler Genel Müdürlüğü bazen Vakıflar Genel Müdürlüğü elemanları tarafından yapılmıştır. Bu arada hatıra gelenler, İstanbul'da Fethiye camiinin 1940'lardaki ilk tamiri, Ahmed Paşa mescidi'nin tamamen yenilenircesine yapılması, Zeyrek camiinin tamiri, Tekfur Sarayının takviye ve dondurulması, Yedikule'de Altın (veya Yıldızlı) kapının kurtarılması, surlarda başta Mermer Kule olmak üzere parçalar halindeki tamirleri, vs. Bütün bu çalışmaların içinde bizim bildiğimiz kadarı ile ancak bir kaçı hakkında yayın yapılmıştır. Fethiye camiinin ilk tamiri üzerine Kemal Altan resimli bir haber hazırlamış¹¹¹. Altın kapının Yük. Mim. Cahide Tamer'in himmetiyle çok başarılı restorasyonu ile bir dereceye kadar ilgili olarak Rüstem Duyuran küçük bir makale yayınlamıştır¹¹². Selçuk (Ayasluk-Efes)'da Hagios Ioannes basilikasında yapılan kazı ve tamir işlerine dair ise Hakkı Gültekin, Cevat Seze ve Musa Baran imzasıyla kısa bir rapor hazırlanmıştır¹¹³. Son yıllarda ciddi bir şekilde Müzeler Genel Müdürlüğünce tamir ve takviyesi yapılan Çemberlitaş ile Kıztaşı için ise Aygen Bilge tarafından etraflı ve projeli bir etüd basılmış bulunmaktadır¹¹⁴.

Türklerden Bizans eserlerinde kendi adına araştırma yapan amatör bir arkeolog ise Hidayet Fuad Tugay olup Vefa'da Kilise veya Molla Gürani camii denilen yapının narteksinin kubbelerindeki sıvaları temizleyerek altındaki mozaikleri meydana çıkarmıştır. Renkli resimleri Misn takma adı ile bilinen M. İs. Nomidis tarafından çizilen bu mozaikler bugüne kadar yayınlanmamıştır. Yabancı enstitüler İstanbul'daki Bizans eserleri üzerinde araştırmalarını bu süre içinde devam ettirmişlerdir. Bazen bunlar yayınlandığında müzeden bir uzmanın da adının katıldığı görülür. Nitekim Sultanahmet'de Hipodrom ve Adalet sarayı kazılarının bir kısmı ile, Saraçhanebaşı'ndaki Hagios Polyuktos kilisesi kazısında durum böyledir¹¹⁵. Batı Ana-

110 — *Hatay müzesi rehberi* (Eski Eserler ve Müz. G. Md. yayınlarından seri V, 7) Ankara 1964.

111 — *Fethiye camii, Arkitekt*, 8. yıl, no. 10-11 (1938) s. 296-299, 7 resim, 1 plân.

112 — Bkz. yukarıda not 42.

113 — *Efes'de St. Jean basilikası kazı ve restoration çalışmaları, Türk Arkeoloji Dergisi*, XII, 1 (1962) s. 49-52, lev. LV-LXIV.

114 — *Çemberlitaş ve Kıztaşı'nın onarımları, Mimarlık*, 72/8, sayı 106 (1972) s. 54-64, resimli ve rölöveli.

115 — (R.M. Harrison ile) *Excavations at Saraçhane in Istanbul, First Preliminary Report, Dumbarton Oaks Papers*, XIX (1965) s. 230-236, ayri-

dolu'da Afrodissias'da bir Amerikan Üniversitesi adına kazılar yapan ve kendisi de Amerika'da görevli Prof. Kenan Erim'in de bu kazılarında bazı Bizans devri kalıntılarına ve heykeltraşlık eserlerine raslandığı görülür¹¹⁶.

Önce Matbuat Umum Müdürlüğü, sonra Basın-Yayın ve Turizm Genel

ca 13 resim, 2 plan ve 1 desen; *Second and Third Preliminary Report, Dumbarton Oaks Papers*, XX (1966) s. 223-238, 43 resim, 4 plan ve 4 desen; *Fourth Preliminary Report, Dumbarton Oaks Papers*, XXI (1967) s. 272-278, 7 resim ve 2 plan; *Fifth Preliminary Report, Dumbarton Oaks Papers*, XXII (1968) s. 195-216, 21 resim, 7 desen ve 1 plan. Özet halindeki raporlar için bkz. *Excavations at Saraçhane, 1964, Türk Arkeoloji Dergisi*, XIII, 2 (1964) s. 108-109, s. 110-115 resimler; *Excavations at Saraçhane, 1965, Türk Arkeoloji Dergisi*, XVI, 1 (1967) s. 83-84, s. 85-88 de resimler; *1966 yılında İstanbul'da Saraçhanede yapılan hafriyat, Türk Arkeoloji Dergisi*, XVI, 2 (1967) s. 99-102, s. 103-106 resimler, türkçe ve ingilizce; *Excavations at Saraçhane 1968, Türk Arkeoloji Dergisi*, XVIII, 2 (1969) s. 191-193, s. 194-198 de resimler; *1964-1965 Saraçhane araştırmaları, İst. Arkeoloji Müz. Yıllığı*, XIII-XIV (1966) s. 27-59, ve 60-63 ile s. 128-130, 131-134, lev. XXXIII- XLVI; *Saraçhane kazıları 1966-1968, İst. Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XV-XVI (1969) s. 147-153, s. 154-161 resimler ve s. 162-168, türkçe ve ingilizce.

- 116 — Prof. Kenan Erim'in kazılarındaki Bizans sanatı ile ilgili buluntulardan bahsettiği başlıca yayınları şunlardır: *Aphrodisias kazıları, 1961, Türk Ark. Dergisi*, XI, 2 (1961) s. 26-29; *Aphrodisias kazıları, 1962, Türk Ark. Dergisi*, XII, 1 (1962) s. 14-18, lev. XIV-XIX; *Excavations at Aphrodisias 1961, American Journal of Archaeology*, LXVI (1962) s. 195-196; *Expedition to Aphrodisias, Archaeology*, XV (1962) s. 58-59; *Aphrodisias 1963 hafriyatı, Türk Ark. Dergisi*, XIII, 2 (1964) s. 86-92; *Excavations at Aphrodisias, 1963, American Journal of Archaeology*, LXVIII (1964) s. 193-194; *Aphrodisias 1964 hafriyatı, Türk Ark. Dergisi*, XIV (1965) s. 135-140; *Aphrodisias 1965 Campaign, Türk Ark. Dergisi*, XV, 1 (1966) s. 59-67, ve 9 res.; *Aphrodisias 1966 Campaign, Türk Ark. Dergisi*, XV, 2 (1966) s. 55-65, 14 resim ile; *Aphrodisias, results of the 1967 campaign, Türk Ark. Dergisi*, XVI, 1 (1967) s. 67-80, 15 resim; *Two new Early Byzantine statues from Aphrodisias. Dumbarton Oaks Papers*, XXI (1967) s. 285-287; *Aphrodisias, results of the 1968 campaign, Türk Ark. Dergisi*, XVII, 1 (1968) s. 43-57, 22 resim ile; *Aphrodisias 1967, Anatolian Studies*, XVIII (1968) s. 32-36; *The ninth campaign of excavations at Aphrodisias 1969, Türk Ark. Dergisi*, XVIII, 2 (1969) s. 87-110, 36 resim ile; *Aphrodisias 1969, The ninth campaign, Anatolian Studies*, XX (1970) s. 20-24; *Aphrodisias, results of the 1970 campaign, Türk Ark. Dergisi*, XIX, 1 (1970) s. 55-86, 58 resim ile; (E. Alföldi ve J. İnan ile), *Roman and Early Byzantine portrait sculpture in Asia Minor, Supplement I, Belleten*, XXXII, sayı 125 (1968) s. 1-24 ve lev. I-XVI.

Müdürlüğü daha sonra da Turizm Bakanlığı olan teşkilâtın yayınları arasında ilk olarak bazı Bizans eserlerinden de bahseden bir seyyah rehberi olarak E. Mamboury'e Fransızca bir İstanbul Adaları kitabı hazırlanmıştır¹¹⁷. Uzun bir durgunluktan sonra bu teşkilâtın yayınları arasında Bizans sanatı ile ilgili çıkan ilk eser bir Kappadokia rehberidir. 1955'de basılan bu küçük turistik kitap kendinden bekleneni hiçbir bakımdan cevaplamayan ve birkaç yabancıya çok eskimiş yazılarının biraraya getirilmesi suretiyle meydana getirilmiş başarısız bir derlemedir¹¹⁸. Demre'deki Hagios Nikolaos kilisesi hakkında bir Rex Miller adında İngilizce yazdırılan broşür ise daha iyi olmakla beraber, bu da yapıda ve çevresinde 1964-65 yıllarında yapılan büyük temizlikten önce olduğuna göre bugün artık değerini kaybetmiştir¹¹⁹. Zaten daha fazla efsanelere, hikâyelere yer verilen bu broşür yapının plânı ve sanat özelliklerini yeteri kadar açıklamaktan çok uzak kalmıştır. Ayasofya ile ilgili olarak Nurettin Can Gülekli'ye yazdırılan rehber ise resimlerin kalitesi bakımından çok iyidir¹²⁰. Ancak bunun da metni Bizans sanatının en önemli yapısını yeteri kadar selâhiyetle tanıtamamıştır. Rüstem Duyuran tarafından hazırlanan içinde Bizans yapıları da ele alınan Efesos rehberi ise birkaç yabancı dilde basılmıştır¹²¹.

Türk Tarih Kurumu başlangıçta, Bizans sanatı ile ilgili bazı kazılarla gerekli yardımı sağlamıştı. Nitekim yukarıda, Topkapı sarayı ikinci avlusundaki, Küçükçekmece'de eski Rhegion şehri yerindeki araştırmaların bu kurumun verdiği maddî imkânlar ile yapıldıklarına işaret edilmişti¹²². Ankara tren istasyonu yakınında, Devlet Demiryolları genel idare binası yapılırken, 1941 yılında burada bulunan içleri freskolarla süslü 3. veya 4. yüzyıla ait iki mezar binası da yerlerinden sökülerek Mahmud Akok ve Necdet Pençe tarafından ve Tarih Kurumunun yardımıyla Çankırıkapı açık hava müzesine taşınmıştır¹²³. Türk Tarih Kurumunun verdiği ödenekle yapılan kazılardan, Prof. A. Müfid Mansel'in başkanlığında 1947 denberi Sıde ve Perge şehirlerinde yapılan çalışmalarda, buradaki bazı Bizans çağı

117 — *Les îles des Princes, Banlieue maritime d'Istanbul*, İstanbul 1943.

118 — *Les merveilles de Cappadoce-Monastères et Eglises rupestres, Ürgüp-Göreme*, Ankara 1955.

119 — *In search of Santa Claus*, Ankara tz.

120 — *Ephèse*, Ankara 1951, İtalyancası, *Efeso*, Ankara 1952.

121 — *Hagia Sophia*, baskı yeri ve tarihi yok.

122 — Bkz. yukarıda not 30.

123 — *Ankara istasyonunda bulunan Bizans devri mezarının nakli*, *Belleten*, V, sayı 20 (1941) s. 617-622, lev. CXXXVI-CXLIII.

yapı ve kitabeleri üzerinde de durulmuştur. İlk tasarıya göre, bu satırların yazarı, Side'deki Bizans devri eserleri üzerinde 1949'dan 1954'e kadar incelemeler yaptığından, bunları toplu bir cilt halinde yayınlıyacaktı. Bu proje gerçekleşmemiş, bugüne kadar sadece bir kaç çok kısa makale basılmıştır¹²⁴. A. Müfid Mansel'in ayrıca Side hakkındaki monografik eserinde de bunlara bir bölüm ayrılmıştır¹²⁵. Güney Anadolu'da eski Batı Kilikia bölgesinde Anamur çevresinde Elizabeth Rosenbaum tarafından yapılan inceleme, araştırma ve kazılar da iki ayrı cild halinde Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılmıştır. Bunlardan ilkinde G. Huber ve Somay Onurkan da yardımcı olmuşlar, ve Anamur ile çevresinde raslanan pek çok kilise, şapel, hamam ve mezar anıtı tanıtılmıştır¹²⁶. Bayan Rosenbaum'un Anamur nekropolü hakkındaki büyük eserinde ise Roma imparatorluğu devrine ait olmakla beraber, hristiyan çağına uzandığı tesbit olunan mezar anıtları üzerinde durulmuştur¹²⁷.

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun 1931'den beri çıkarılan dergisinde arada Bizans sanatı ve arkeolojisi ile ilgili yazı ve haberlere yer vermiş, bu dergi başkan Reşid Saffet Atabinen (1884-1965)'in ölümünden sonra yeni şekle girdiğinde bazı özel sayılarında güzel resimlerle süslü uzun makalelerde Bizans sanat eserleri üzerinde durmuştur. Bu vesile ile meselâ, Göreme özel sayısına burada işaret edilebilir¹²⁸. Turing ve Otomobil Kurumu ayrıca küçük rehberlerden meydana gelen bir serinin baskısına girişerek, Sigrid ve Hartmut Geerken adında bir alman çiftine yazdırılan bir Göreme kılavuzunu, renkli resimli bir kitap halinde bastırmıştır¹²⁹. Bunu, bu satırların yazarı kalemiyle hazırlanan Galata ve Galata kulesine dair bol

124 — Bu hususda bkz. bu makalemizin sonundaki bibliyografyamız, no. 37, 38, 45, 56.

125 — *Die Ruinen von Side* (Deutsches Archaeologisches Institut-Abteilung İstanbul) Berlin 1963, bilhassa s. 163-172, res. 132-139.

126 — *A survey of Coastal Cities in Western Cilicia* (Türk Tarih Kurumu yayınları, VI. seri, no. 8) Ankara 1967.

127 — *Anamur Nekropolü*-(Türk Tarih Kurumu yayınları, seri VI, no. 12) Ankara 1971, türkçe ve ingilizce.

128 — *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı 23-302 (Haziran 1969).

129 — *Göreme kılavuzu* (T. Turing ve Oto. Kurumu yayını) İstanbul 1968, türkçe ve almanca, fransızca ve ingilizcesi de var.

resimli küçük cilt takip etmiştir¹³⁰. Kurum Ayasofya¹³¹ ve Kariye¹³² hakkında da küçük broşürler bastırmış ise de bunlardan bilhassa ikincisi Kariye gibi mimarisi ve bilhassa mozaik ve freskoları bakımından çok ilgi çeken bir eseri yeteri kadar iyi tanıtabilmekten çok uzaktır.

İstanbul Fetih Derneği'nin Bizans sanat ve arkeolojisi ile ilgili başlıca yayınları Feridun Dirimtekin'in İstanbul'un Haliç ve Marmara tarafındaki surları hakkındaki monografyalarıdır¹³³. Bunlarda surların ve kapılarının bugünkü kalıntıları, kitabeleri, resimleri verilmiş, Marmara surları münasebetiyle İstanbul Arkeoloji Müzesi kütüphanesindeki bu duvarların geçen yüzyıldaki durumunu gösteren tomar halindeki resimden bazı parçalar da yayınlamıştır. Derneğin bastırdığı kitaplar arasında, Prof. A. Süheyl Ünver tarafından hazırlanan İstanbul'un çeşitli yerlerindeki Sahabe kabirleri hakkındaki küçük monografya da doğrudan doğruya olmasa bile bir dereceye kadar şehrin Bizans devrindeki tarihi ile bağlantılı görülebilir¹³⁴. Diğer taraftan derneğin dergisinde de Feridun Dirimtekin tarafından Bizans arkeolojisi ile ilgili olarak, Blakhernai bölgesi ve İzmid körfezi Bizans kaleleri hakkında iki makale yayınladığı gibi¹³⁵, bu satırların yazarı da İstanbul'un ortadan kalkan bir Bizans eserine dair bir araştırmasını burada bastırmak imkânını elde etmiştir¹³⁶. Ayrıca dernek başkanı Ekrem Hakkı Ayverdi'nin İstanbul'daki Bizans kongresi için hazırladığı, Bizans ve mimarilerinin bir karşılaştırılması hakkındaki tebliği de bu *Dergi*'de yer almıştır¹³⁷.

Özel yayınlar arasında Cumhuriyetten sonra, Bizans eserleri ile ilgili olarak basılan ilk kitap, Ernest Mamboury (1878-1953)'nin¹³⁸ birinci baskısı fransızca olarak 1925'de yapılan meşhur İstanbul seyyah rehberinin, bu ilk baskı ile birlikte aynı yıl içinde çıkan türkçe tercümesidir. Bu kitap basit bir seyyah rehberi olmasına rağmen, bu konuda Türk dilinde baş vu-

130 — *Galata ve kulesi* (T. Turing ve Oto. Kurumu yayını) İstanbul 1969, türkçe ve ingilizce.

131 — Bu hususda bkz. yukarıda not 96.

132 — Bu hususda bkz. yukarıda not 97.

133 — Bu hususda bkz. yukarıda not 68 ve 69.

134 — *İstanbulda Sahâbe kabirleri* (İstanbul Fethi Derneği yayınları, no. 4) İstanbul 1953.

135 — Bu hususlarda bkz. yukarıda not 71 ve 74.

136 — Bu hususda bkz. sondaki yazılarımız bibliyografyası no. 24.

137 — *Türk ve Bizans mimari unsurları, İstanbul Enstitüsü Dergisi*, II (1956) s. 25-30 ve 31-36, ayrıca 4 levha, türkçe ve fransızca.

138 — Hakkında bkz. S. Eyice, *Ernest Mamboury (1878-1953)*, *Belleten* XVII, sayı 67 (1953) s. 393-411, 1 resim ile.

rulacak bir iki eserden biri olduğundan uzun süre adeta bir kaynak ve ana kitap gibi kullanılmıştır¹³⁹. Ali Saim Ülgen (1913-1963)'in¹⁴⁰, tarih hatıralarına çok meraklı bir lise öğrencisi olarak yazdığı İstanbul'un Bizans ve Türk eski eserleri hakkındaki ufak kitabı, iddiasız bir «çocukluk» hevesinin tatmini sayılmalıdır¹⁴¹. A.S. Ülgen Vakıflar Genel Müdürlüğünün bastırdığı *Fatih Vakfiyeleri*'ne ek olmak üzere Fatih devrinde İstanbul'un Bizans ve Türk eserlerini bir plân üzerinde gösteren ve bunların adlarını bazen kısa açıklamalar ile veren türkçe ve ingilizce bir de kitap çıkarmış ise de, bu, oldukça şiddetli tenkitle karşılaşmıştır¹⁴². K. Wulzinger'in Fatih camii'nin duvarlarını büyük ölçüde Bizansın Havariyun kilisesinin duvarlarına oturtan hipotezine karşı yazdığı geniş makale ise, Fatih semti civarındaki bir Bizans sarnıcının da plânı eklenmek suretiyle bir ayırıbasım halinde de yayınlanmıştır¹⁴³. A. Saim Ülgen, müzeler mimarı olarak Bizans bina ve kalıntılarından haylisine dair görevi icabı notlar almış ve plân ile rölövelerini çıkarmış ise de bunlar yayınlanmadan kalmıştır.

Bizans'a dair kendi hesabına eser verenlerden bir başkası da Zühtü Fernan'dır. Atmeydanı (Hipodrom) hakkında Fransızca bir tarihçe yazmış ve bastırtmıştır¹⁴⁴. Fakat bu bir sanat ve arkeoloji araştırması olmayıp içinde

-
- 139 — *İstanbul, rehber-i seyyahin*, İstanbul 1925, bu kitabın fransızca baskıları 1925, 1929, 1934; almanca ve ingilizcesi 1930'da basılmıştır. Ölmünden az önce Mamboury, bu rehberi yeniden yazarak, fransızcasını 1951'de, ingilizcesini ise 1953'de yayınlamıştır. Bu kitap hususunda bkz. yukarıda not 138'deki yazımız.
- 140 — Hakkında bkz. S. Eyice, *Ali Saim Ülgen, Türk Kültürü*, I, sayı 6 (1963) s. 24-28 ve 1 resim; Rıfki Melül Meriç, *Kaybettiklerimiz: Ali Saim Ülgen, Güzel S. Akad. Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I (1963) s. 787-788.
- 141 — *İstanbul ve eski eserleri*, İstanbul 1933.
- 142 — *Fatih devrinde İstanbul 1453-1481, Haritası, izahatı ve indeksleri* (Vakıflar U. Md. lüğü neşriyatı) Ankara 1939, ayrıca ingilizcesi: *Constantinople during the Era of Mohammed the Conqueror 1453-1481, Maps-Explanations-Indices*, Ankara 1939.
- 143 — (Halim Baki Kunter ile) *Fatih camii, Vakıflar Dergisi*, I (1938) s. 91-101 ayrıca 70 resim ve 3 plân; *Fatih camii ve Bizans sarnıcı*, İstanbul 1939. Bu ikinci eser, ilk makalenin aynen eşi olup, yalnız sarnıcın plânı ile hakkında tek sahifelik bir açıklama eklenmiştir.
- 144 — *Hippodrome, La vie sociale et politique à Byzance*, İstanbul tz. (1963?); aynı yazar çok yıl önce aynı konu ile ilgili bir de makale yayınlamıştır: *Bizans mimarisi, Hypodrom ve Türk mimarisi, Arkitekt*, VIII. yıl, no. 3 (1937) s. 84-85. Bu yazının ilmi bir değeri olduğu söylenemez.

Bizansın sosyal ve siyasî tarihi ağır basmaktadır. Robert College öğretmenlerinden Recep Ülke ise, Edebiyat Fakültesi'nin Tarih bölümünde yaptığı mezuniyet tezinin bir bölümünü teşkil eden, Fener-Balat-Ayvansaray semtlerindeki Bizans ve Türk veya Türk devri Hristiyan eserlerine dair bir çalışmasını ince bir kitap halinde yayınlamıştır¹⁴⁵. Mes'ut Koçgündüz'ün İstanbul'un Bizans eserleri hakkındaki küçük kitabı hiçbir orijinal tarafı bulunmayan önemsiz bir eserciktir¹⁴⁶. İlhan Akçay'ın Ayasofya hakkındaki yayını ise, bu eserin tekrar cami olması hususunda yazarın görüş ve gerekçelerini ortaya koyan bir tartışma kitabıdır¹⁴⁷. Bu çeşit kitapların belki en fazla üzerinde durulmağa lâyık olanı, İstanbul'un Fethi hakkında iki cildlik eser vermiş olan A. Rıza Sağman'ın İstanbul kara tarafı surlarının hendeklerinde su bulunup bulunmadığı hakkındaki araştırması ve Feridun Dirimtekin'e karşı verdiği cevaptır¹⁴⁸. İstanbul'da Bizans kiliseleri hakkındaki renkli resimli, birkaç yabancı dilde basılan, Ziya Erkins imzalı küçük broşürün ise hiçbir ilmi değeri olmadığı gibi, maalesef içinde pek çok yanlış bilgi ile de karşılaşmaktadır¹⁴⁹. Dr. Osman Şevki Uludağ'ın B. Menthon'un aynı başlıklı Fransızca kitabından faydalanarak hazırladığı, Uludağ manastırları ile ilgili küçük kitabında yazarın bazı şahsi müşahedeleri de yer aldığından faydalı bir çalışma sayılabilir¹⁵⁰. Bizans sanatının değişik bir dalını teşkil eden tiyatro hakkında da bir araştırma yapılmış olduğunu burada belirtmemiz yerinde olacaktır¹⁵¹. Metin And, Bizans tiyatrosu hakkında derlediği bilgileri, küçük bir cilt içinde toplamıştır. G. Schlumberger (1844-1929)'nin ilk baskısı 1884'de, yapılan *İstanbul adaları* hakkındaki popüler kitabı, Naci Yüngül eliyle dilimize çevrilmiştir. Bu aslında bir Bizans tarihi olmakla beraber içinde Adalardaki manastırlardan da pek kısa olarak bah-

145 — *İstanbul anıtları, Ayvansaray, Balat ve Fener Semtlerindeki Anıtlar*, İstanbul 1957.

146 — *İstanbulda Bizans devrine ait anıt ve yapılar*, İstanbul 1951.

147 — *Ayasofya câmii*, Ankara 1968.

148 — *İstanbul Hendekleri, Sulu veya kuru olduğu hakkında etüdler*, İstanbul 1951.

149 — *Die byzantinische Kirchen*, baskı yeri ve tarihi yok. Aynı kitabın ingilizce ve fransızca baskısı da var.

150 — *Uludağ, Tapınakları, Keşişleri-Dervişleri*, İstanbul 1936.

151 — *Bizans tiyatrosu* (Forum yayınları : 6) Ankara 1962. Aynı yazarın *The Byzantine dances*, New York 1963 (?), göremediğimiz kitabının adını buraya ihtiyat kaydı ile koyuyoruz.

sedilir¹⁵². Adalar ve bilhassa bunlardaki esasları Bizans çağına kadar uzanan manastır ve kiliselerin tarihçeleri, Orhan Erdenen'in kitabında yeniden ele alınarak işlenmiştir¹⁵³.

İstanbul'da Rum azınlık mensupları veya bazı yabancılar tarafından da grekçe veya yabancı dillerde bazı yayınlar yapıldığı tesbit olunmaktadır. Bunlardan sadece bir kaçına burada işaret etmeyi uygun buluyoruz. Yayınlarını MISN takma adı ile yapan, M. Is. Nomidis bu çeşit araştırmacıların başında gelmektedir¹⁵⁴. Bir Katolik rahibi olan B. Palazzo ise esas Bizans devrine kadar inen Arap camii ile yine asılları birer Bizans kilisesi olan Odalar ve Kefeli mescidleri hakkında monografyalar ortaya koymuştur¹⁵⁵. Grekçe olarak basılan İstanbul'daki Bizans kiliseleri hakkındaki küçük kitabın ise ilmî bir değeri yoktur¹⁵⁶. L. Biskupski adında başka bir yabancı da İstanbul'da 1895'de kurularak 1897'den itibaren *Echos d'Orient* adında bir dergi çıkararak Fransız *Assomptioniste* dinî teşkilâtı hakkında etraflı bir kitap yayınlamış ve bu derginin içindeki yazıların -ki çoğu Bizans sanatı ve arkeolojisine dairdir- bir bibliyografyasını düzenleyerek İstanbul'da

152 — *İstanbul Adaları* (İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat şubesi neşriyatı, III) İstanbul 1937.

153 — *İstanbul Adaları*, İstanbul 1962.

154 — Ayasofya mozaikleri hakkında, *Ta mosaika tis Hagias Sophias*, İstanbul 1937; Balıklı manastırı ve kilisesi hakkında : *H Zoodokhos Pigi*, İstanbul 1937; Haliç kıyısında Fener semti hakkında : *To Petrion tou keratiou kolpou*, İstanbul 1938, MISN ayrıca İstanbul'un Bizans devrine ait eserlerini gösteren bir şehir plânı da çizerek bunu 1937'de grekçe, lâtince, 1938'de fransızca ve almanca olarak ayrı ayrı yayınlamıştır, biz burada sadece fransızcasının ve almancasının künyesini veriyoruz : *Carte topographique et archéologique de Constantinople au Moyen Age*, İstanbul 1938; *Topographische und archaeologische Karte von Konstantinopel in Mittelalter*, İstanbul 1938; bir de İstanbul'un kara tarafı surlarının kitabe kopyaları ile birlikte plânını gösteren büyük bir harita yayınlamıştır: *Khartis ton khersaion teikhon tis mesaionikis Konstantinopoleos meta ton ep auton epigraphon kai ton periks byzantinon naon kai monon*, İstanbul 1938; ayrıca A. M. Schneider ile beraber, *Galata topographisch-archaeologischer Plan mit erläuterndem Text*, İstanbul 1944.

155 — *L'Arap-Djami ou Eglise Saint-Paul à Galata*, İstanbul 1946; *Deux anciennes églises dominicaines à Stamboul : Odalar Djami et Kefeli mesdjidi*, İstanbul 1951.

156 — *Byzantinoi naoi tis Poleos*, İstanbul 1952.

bastırtmıştır¹⁵⁷. Azınlıklar veya yabancılar tarafından Türkiye dışında yayınlanan araştırmaları bu yazımızın çerçevesi dışında bıraktığımızdan, yazımızın bu bölümünü bu kadarla kapatıyoruz.

İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde de Bizans sanatı ile ilgili bazı çalışma ve yayınlar yapılmıştır. Bunların başında H. Kemalî Söylemezoğlu'nun VI. yüzyıl mimarisi hakkındaki kısa denemesi yer alır¹⁵⁸. Misafir öğretim üyesi olarak burada ders veren İtalyan P. Verzone de, Mimarlık Fakültesi adına yaptığı bir inceleme gezisinde görüp, ölçülerini aldığı Alacahan manastırı kompleksi hakkında bir monografya yayınlamıştır¹⁵⁹. Bu önemli yapı hakkında Verzone'nin çalışması, 1893'de Headlam tarafından yayınlanandan çok daha etraflı ve tamdır. Ancak 1955-1967 yılları arasında M. Gough'un burada yürüttüğü kazılarda bu güzel ve değerli eski eserin doğru ve tam plânı tesbit edilebilmiştir. Verzone İstanbul ve Anadolu'da Bizans sanatı üzerindeki araştırmalarını sürdürmekle beraber bunları yurd dışında yayınlamış ve İstanbul'dan ayrıldıktan sonra da her yıl kendi adına Hierapolis'de kazılar yapmıştır. Yine misafir öğretim üyesi olarak Mimarlık Fakültesinde bir süre ders veren Amerikalı R.J. Mainstone'ın Kapadokia mağara kiliseleri üzerinde yazdığı genişçe bir makalesi de burada yayınlanmıştır¹⁶⁰. Teknik Üniversite, Mimarlık Fakültesinin Rölöve kürsüsü, öğrencilere yardımcı olmak üzere, İstanbul'un başlıca Bizans yapılarının acele çizilmiş krokilerini bir araya getiren, teksir suretiyle basılmış bir broşürden başka¹⁶¹, bu kürsüde görevli öğretim üyelerinden Mükerrerrem Usman-Anadolu da, plânları Selina Balance'ın aynı konudaki çalışmasından alınan küçük bir yazıda, Trabzon'un Bizans çağı eserlerini özetlemiştir¹⁶². Mükerrerrem Usman, daha önceleri de İstanbul'da çeşitli yerlerde bulunarak Arkeoloji müzesinde toplanan VI. yüzyıla ait Bizans sütun başlıkla-

157 — *L'Institut français d'Etudes Byzantines et son activité scientifique et littéraire 1895-1970*, İstanbul 1970.

158 — *Altıncı yüzyıl mimarisi hakkında bir deneme* (İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi yayınları) İstanbul 1950.

159 — *Alahan manastırı mimarisi üzerinde bir inceleme* (İstanbul Teknik Ü. Mimarlık Fakültesi yayını), çev. Mükerrerrem Usman, İstanbul 1955; aynı kitap daha iyi baskılı olarak italyanca da çıkmıştır: *Un monumento dell'Arte Tardo-Romano in Isauria : Alahan monastır*, Torino 1956.

160 — *Kapadokya'da saklı kiliseler, Mimarlık ve Sanat*, sayı 9 (1961) çev. Yıldız Sey, s. 24-36, resimli, türkçe ve ingilizce.

161 — *İstanbul Bizans mimarisi hakkında notlar*, İstanbul 1968 (teksir).

162 — *Trabzon'daki Bizans çağı yapıları* (İstanbul Teknik Ü. Mimarlık Fakültesi yayını) İstanbul 1969.

rı hakkında bir tebliğ vermiştir¹⁶³. Aynı kürsü mensuplarından Berge Aran tarafından, Antalya'daki eski ve önemli bir kilise olan ve hatta hakkında birçok incelemeler yapılan, Cuma camii (veya Korkud camii)'nin yapısındaki çeşitli devirlerin kronolojisini araştıran bir yazısı çıkmıştır. Bir rölöve kürsüsü üyesinin, bu çeşit bir incelemesi için, son derecede yetersiz bir plân üzerinde gösterilen bu devir farkları araştırması, takdim ediliş şekli ile ne yazık ki inandırıcı olamamıştır¹⁶⁴. Bu kürsünün başkanı Prof. Doğan Kuban, Anadolu Türk mimarisinin kaynaklarını araştıran bir kitabında, Anadolu'daki Hristiyan ve bilhassa Bizans mimarisine de temas etmiştir¹⁶⁵. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Mimarlık Fakültesinin şüphesiz en önemli araştırması İstanbul'da Şehzadebaşında Kalenderhane camii olan eski Bizans kilisesi içinde ve etrafında yapılan kazı ile birlikte, bu binanın restorasyonudur. Doğan Kuban ve Striker tarafından yürütülen bu çalışmada pekçok problemleri olan bu tarihî ve Bizans sanatının çok önemli binasında yapı kritiği tam olarak yapılabilmiş, mimarî ve tezyini özellikleri meydana çıkarılmış, değişen bazı kısımlar eski haline getirilmiş, ve nihayet içinde İstanbul'un XIII. yüzyılda Lâtin işgali devrine ait değerli fresko resimler bulunmuştur¹⁶⁶. Mimarlık Fakültesi'nin Matematik kürsüsünde Prof. Hamid Dilgan'ın Bizans matematiği hakkındaki küçük yayını da burada hatırlamak kabildir¹⁶⁷. Nihayet aynı üniversitenin Maden Fakültesinde iki öğretim üyesi, Malik Sayar ile Kemal Erguvanlı tarafından hazırlanan, Türkiye'deki taşlar ve bilhassa mermer çeşitleri ve bunların çıkarıldıkları ocak-

163 — *Sur quelques chapiteaux byzantins, X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi tebliğleri-İstanbul 1955*, İstanbul 1957, s. 181-182, lev. XXXVI-XXXIX.

164 — *Antalya Cumanun camisi, Anadolu Sanat Araştırmaları*, II (1970) s. 60-81, resimli, türkçe ve ingilizce.

165 — *Anadolu Türk mimarisinin kaynak ve sorunları* (İstanbul Teknik Üniversitesi-Mimarlık Fakültesi) İstanbul 1965.

166 — (C. L. Striker ile), *İstanbul Kalenderhane camii'nde yapılan araştırma ve kazı hakkında kısa not, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, XIII-XIV* (1966) s. 287-288 ve 289-290, 1 lev. ile, türkçe ve ingilizce; *Work at Kalenderhane Camii in İstanbul-First Preliminary Report, Dumbarton Oaks papers*, XXI (1967) s. 267-271, 26 resim ve 1 plan; *Second Preliminary Report, Dumbarton Oaks Papers*, XXII (1968) s. 185-194, 33 resim ve 1 plan; *Third and Fourth Preliminary Reports, Dumbarton Oaks Papers*, XXV (1971) s. 251-258, ve 15 resim, 1 plan.

167 — *Bizans'ın matematik kültürü* (İstanbul Teknik Univ. kütüphanesi no. 520-Mimarlık Fakültesi Yüksek Matematik Kürsüsü yayınları: 1) İstanbul 1963.

lara dair çok faydalı eserlerini de burada anmak kabildir. Bu kitapda, Bizans devrinde faydalanan veya Bizans yapılarında kullanılmış olan taşlara da temas edildiğini bu vesile ile hatırlamak yerinde olur¹⁶⁸.

Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde Bizans sanatı ve arkeolojisi konusunda pek çalışılmamıştır. Silifke yakınındaki Merzemlik denilen yerdeki Aya Thekla basilikasının altındaki hristiyan çağında kutsal bir yer olduğu bilinen ziyaretgâh mahzende bulunan bazı insan kemikleri üzerinde bir inceleme yapılmıştır¹⁶⁹. Bu fakülte öğretim üyelerinden Gönül Öney, Anadolu Selçuk mimarisinde devşirme malzeme olarak kullanılan daha eski devirlere ait işlenmiş parçalara dair ufak bir araştırma yaparak bunda Bizans plâstik parçalarını da ele almıştır¹⁷⁰. Aynı öğretim üyesinin ikinci bir makalesinde Bizans figürlerinde Selçuk sanatının tesirlerini araştırmaya çalıştığı görülmektedir¹⁷¹.

Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Mimarlık Fakültesi ise Keban barajı bölgesindeki çeşitli çağlara ait eski eserleri tesbit ederken, Eski Pertek'de çift apsisli, küçük bir kilise, Til Ağası (Korluca) köyünde üç yapraklı yonca plânlı ve içi fresko resimlerle süslü bir kilise ile serbest haç plânlı, kubbeli bir şapel ve yine çift apsisli başka bir şapel görmüş, bunların resim ve rölövelerini çıkarmıştır. Fakat bu baraj bölgesinin hiç şüphesiz en önemli hristiyan çağı eseri, Ağın'a 10 km. uzaklıktaki, Arapkir çayı üzerinde bulunan, 14 m 50 açıklığında tek gözden ibaret bir Bizans köprüsüdür¹⁷². Bunun bir Bizans eseri olduğunu, doğu tarafındaki kemer taşları üzerine kazınmış grekçe bir kitabe açıkça gösterir. Bu köprü, ODTÜ'nin konu ile ilgili broşüründe yayınlandığı gibi, burada öğretim üyesi ve Restoras-

168 — *Türkiye mermerleri ve inşaat taşları* (İstanbul Teknik Üniversitesi-Maden Fakültesi yayını) 2. baskı, İstanbul 1962.

169 — *Ayatekla kilisesinden çıkarılan iskeletin tetkiki*, Ankara Üniv.-Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXII, sayı 3-4 (1964) s. 251-271, 7 resim ile.

170 — *Anadolu Selçuk mimarisinde Antik devir malzemesi*, Anadolu (Anatolia) XII (1970) s. 17-38, lev. I-XL, türkçe ve ingilizce.

171 — *Bizans figürlerinde Anadolu Selçuk etkisi*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III (1971) s. 91-118 ve 50 resim, türkçe ve ingilizce.

172 — *Doomed by the dam-A survey of the monuments threatened by the creation of the Keban dam flood area*, (Orta-Doğu Teknik Üniversitesi-Mimarlık Fakültesi-Restorasyon bölümü, yayın no. 9) Ankara 1967; türkçesi teksir yoluyla çoğaltılmıştır: *Keban Barajı sahasındaki tarihi eserlerin incelenmesi*, baskı yeri ve tarih yok.

yon bölümü başkanı Cevad Erder tarafından da tanıtılmıştır¹⁷³.

İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin Bizans sanatı ile ilgili bir araştırma veya yayınına hatırlamıyoruz. Yalnız, 1970 yılı başlarında düzenlenen bir sergide görülen ve yayınlanan Karadeniz kıyılarına ait ev rölöveleri arasında Fatsa ile Ordu arasındaki Bolaman'da, kıyıda yükselen bir Türk evi rölöveleri, konumuz ile bağlantılıdır. Kademoğullarına ait olan bu evin, Osman Kademoğlu eliyle çizilen rölövelerinden anlaşıldığına göre, bu ahşap mesken, Bizans devrine ait, haç biçiminde plânlı ve apsisli, hiç eksiksiz bir Bizans şapelinin tam üstüne oturmaktadır¹⁷⁴. Bir Yüksek Mimar, Naci Meltem tarafından yazılan, İstanbul'un Bizans devrindeki limanları ile bunların yerleri hakkında bilgi veren kısa makale, basit bir derleme çerçevesini aşmamaktadır^{174a}. Aynı husus, Erdem Yücel tarafından yazılan ve bir mimarlık dergisinde yayınlanan yazı için de söylenebilir^{174b}. Bir derleme olan bu yazıda da, konu ile ilgili son yayınların hiçbir dikkate alınmamıştır.

II

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİNDE BİZANS SANATI ÖĞRETİMİ VE ARAŞTIRMALARI

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Bizans sanatı ile ilgili araştırmalar, başlangıçta Arkeoloji kürsüsü tarafından yürütülüyordu. Öğrencilere bir uygulama olarak, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü ile beraber, ve Türk Tarih Kurumundan sağlanan ödenekle 1935'de Topkapı Sarayının ikinci avlusunda bir kazı yapıldığında ve burada bir basilika bulunduğu, bu hususdaki rapor müze müdürü Aziz Ogan eliyle yayınlandığı gibi, Arkeoloji kürsüsünün o sıradaki başkanı Prof. H. Th. Bossert (1889-

173 — *Keban Barajı ve tarih*, *Bilim ve Teknik*, I, sayı 3 (1968) s. 11-14, köpürünün renkli resmi ile.

174 — *Bolaman-Şerefnur Kademoğlu evi- Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Sergisi*, 1970, *Mimarlık*, sayı 70-3 (1970) s. 15, 2 resim ve 2 plan.

174a— *İstanbul'un küçük limanları*, *Arkitekt*, XVIII. yıl, 1-2, sayı 193 - 194 (1948) s. 17 - 19 ve 4 resim.

174b— *Fenâri İsa camii*, *Arkitekt*, XLII. yıl, 1, sayı 345 (1972) s. 29-31 ve 4 resim.

1961)'de bu kazıyı kendi imzasıyla ayrıca tanıtmıştır¹⁷⁵. Bu sıralarda Bizans sanatı ve arkeolojisi ile ilgilenen öğretim üyesi ise, aynı zamanda İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdür muavini olan önce Doçent sonra Profesör Arif Müfid Mansel idi. Kendisi bu sahada ders vermemekle beraber, bir arkeolog ve müze görevlisi olarak (1946'a kadar) araştırmalarda bulunuyor ve yayınlar yapıyordu. Bu çeşit çalışmaları yukarıda 1. bölümde gösterilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, İstanbul'daki *British Council* teşkilâtı, tanınmış Bizans tarihi uzmanlarından Prof. Steven Runciman'ı getirtmiş ve Edebiyat Fakültesi ondan Bizans tarihi ile sanatı hakkında dersler vermesini istemişti. Bu sırada bir Bizans sanatı sertifikası kurulmuş ve 1941-1944 yılları arasında Prof. Runciman Bizans sanatı dersleri vermiştir. Derhal şu hususun belirtilmesi yerinde olacaktır ki; bütün çalışma, araştırma ve yayınları tarih üzerinde olan bu ilim adamı bir sanat tarihçisi olmadığından Bizans sanatı ile ilgili dersleri, bu konuda yazılmış kitaplardan derlenen bilgilere inhisar etmişti. Fakat Prof. Runciman sağlam formasyonlu bir tarihçi olduğundan, Bizans sanatını da derli toplu bir şekilde, hiçbir sahayı ihmal etmeksizin öğrencilere verebilmiştir. Bu yıllarda sayıları 5-10 u geçmeyen öğrencilerle yapılan bu derslerde, örnekler diapositif kullanmaksızın, sadece kitaplardan gösterilmek suretiyle yapılıyordu. Bizans sanatı dersleri, asistan Münire Çelebi (Karacalarlı) tarafından türkçeye çevrilmişti. Prof. Runciman İstanbul Üniversitesinde kaldığı süre içinde Bizans sanatı ile ilgili önemli bir araştırma yayınlamamıştır. Tesbit edebildiğimiz iki yazısı, Bizans devrindeki İstanbul Üniversitesi hakkındaki bir konferansının ve Bizans sanatının esasları ile bu sanatın çağdaşı olan Batı sanatları ile karşılaştırılmasını özetleyen, Güzel S. Akademisindeki başka bir konferansının metinleridir¹⁷⁶. 1944'de Runciman İstanbuldan ayrılmış ve derslerine dönmemiştir. Bu sırada sadece bir öğrenci onun yanında bir lisans tezi ya-

175 — *İstanbul Akropolünde Üniversite hafriyatı, Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul 1940, s. 206-231, 37 resim ile.

176 — *Bizans zamanında İstanbul Üniversitesi*, çev. Münire Bâkır Çelebi, *Üniversite Konferansları 1942-1943*, İstanbul 1944, s. 126-136. Prof. Runciman'ın Güzel Sanatlar Akademisinde verdiği Bizans sanatı ile ilgili konferansı da dört makale halinde yayınlanmıştır, bkz. *Bizans sanatı, Arkitekt*, sayı 145/146 (1944) s. 20-24; *Bizans sanatı II, Arkitekt*, sayı 147/148 (1944) s. 7-79 ve 82; *Romantik Sanat ve Bizantium, Arkitekt*, sayı 149/150 (1944) s. 118-120; *Bizantium ve Gotik sanatının doğuşu, Arkitekt*, sayı 151/152 (1944) s. 179-181, çev. Münire Çelebi.

parak mezun olmuştur¹⁷⁷. 1946 yılında Bizans sanatı derslerini, öğrencilerin devamlarını tamamlamak için Hope-Johnston adında yaşlı bir ingilizce devredilmiş; esas sahası ve mesleği anlaşılamayan bu şahıs bir ders yılı boyunca bu dersleri, Prof. Runciman'ın bıraktığı not defterlerinden okumak suretiyle idare etmiştir. 1948-1949 yıllarında, artık Sanat Tarihi kürsüsünün bir sertifikası olan Bizans sanatını ciddi bir ilim adamının idaresine vermek için çabalara girişilmiştir. Bu sıralarda çeşitli adlar arasında üzerinde en fazla durulan Almanya'da Göttingen Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Alfons-Maria Schneider (1896-1952) idi. Gerçekten Schneider, bilhassa İstanbul'un eski eserleri üzerinde çalışmış, şehrin Bizans ve Türk devirlerindeki tarihî topoğrafyasını inceleyen ve Türk eserlerine de ilgi gösteren hatta 1933'den 1943'e kadar İstanbul'da aralıklı olarak bulunduğundan oldukça türkçeyi de bilen değerli bir araştırmacı idi. Schneider'in İstanbul Üniversitesine getirilmesi büyük bir kazanç olacaktı. Fakat önce Edebiyat Fakültesinin davetini uygun karşılayan Prof. Schneider, sonra sıhhi sebepler öne sürerek fikrinden caymış ve İstanbul'a gelmekten vazgeçmiştir¹⁷⁸. Bu arada, Bizans sanatı sertifikası derslerini karşılamak üzere, Sanat Tarihi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Ernst Diez (1878-1961) bir ek ders halinde Bizans sanatı üzerinde de haftada bir saatlik genel bir ders yapmak zorunda kalmıştır. Viyana Üniversitesinde Prof. J. Strzygowski'nin yanında yetişen, hatta doktora tezi Bizans sanatı üzerinde olan ve Amerika'da Pennsylvania'da *Bryan Mawr College*'de öğretim üyesi olarak bulunduğu 1926-1939 yılları arasında yine Viyana'lı Prof. Otto Demus ile beraber Yunanistan'daki Hosios Lukas ile Daphni manastırları kiliselerindeki mozaikler hakkında bir kitap da yayınlayan Prof. Diez tanınmış bir İslâm ve Doğu sanatları uzmanı olmakla beraber Bizans sanatı hakkındaki bilgi ve görüşleri artık çok eskimişti¹⁷⁹. Fakat kuvvetli bir sanat tarihi metoduna sahip olan Prof. Diez, detaylar bir tarafa bırakılacak olursa, çok ilerlemiş yaşına rağmen (bu sıralarda 70 inde idi) Bizans sanatının genel esasları üzerinde güzel gö-

177 — Panayot Demircioğlu-Siderides adında bir öğrenci tarafından *Küçük Ayasofya camii* hakkında yapılan bu mezuniyet tezi orijinal hiçbir resim malzemesine dayanmadıktan başka redaksiyon bakımından da son derecede zayıf bir çalışmadır.

178 — Hakkında bkz. S. Eyice, *Prof. Dr. Alfons-Maria Schneider (1896-1952)*, *Belleten*, XVI, sayı 64 (1952) s. 585-598, 1 resim ile.

179 — Hakkında bkz. *Beitraege zur Kunstgeschichte Asiens- In Memoriam Ernst Diez* (İs. Üniv. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü yayını : 1) İstanbul 1963, s. XI-XIV.

rüşler ortaya koyan dersler vermiştir. 1948 yılında Sanat Tarihi kürsüsüne asistan olan Semavi Eyice de Prof. Diez'in kontrolü altında, Bizans sanatı ile ilgili bilhassa İstanbul'un Bizans çağına ait yapıları hakkında bir proseminer yapıyordu. Fakat 1949 da Prof. Diez Türkiye'den ayrılmış ve az sonra da Sanat Tarihi kürsüsünün adı Estetik ve Sanat Tarihi Kürsüsü olarak değiştirilmiştir.

Edebiyat Fakültesi'nde Sanat Tarihi kürsüsünün Bizans sanatı sertifikasına doğrudan doğruya bu sahanın uzmanı olarak Prof. Dr. Philipp Schweinfurth (1887-1954)'un getirilmesi ise 1950 yılı içinde mümkün olmuştur. Prof. Schweinfurth, aslında Letonya almanlarından ve Riga Üniversitesinde doçent olarak yetişmiş olmakla beraber, Almanya'nın Breslau Üniversitesine geçmiş burada profesör olduktan sonra Berlin Üniversitesi öğretim üyesi olmuştur. Prof. Schweinfurth, sanat tarihinde form (=şekil) analizi üzerinde duran bir ekolde yetişmiş ve bu görüşe göre eserler yazmış bir ilim adamı idi. Bizans sanatının tesiri altında meydana gelen *Ortaçağ-Rus duvar resim sanatı* hakkındaki büyük eseri 1930'da basılmış, *Bizans formu* hakkındaki eseri ise, İkinci Dünya Savaşı içinde 1943 de yayınlamıştı. Prof. Schweinfurth İkinci Dünya Savaşının son günlerinin çeşitli faciaları ile karşılaşmış ve mânen yıkılmış bir insan olarak yurdumuza gelmişti¹⁸⁰. Sıhhati çok bozuk, hayatta tek yakını olan eşi ağır hasta, evi bütün eşyası; kitapları ve notları ile yanmış, Üniversitesi Doğu bölgesinde kaldığından ve kendisi de oraya dönmek istemediğinden emeklilik hakkını kaybetmiş durumda idi. Prof. Schweinfurth idaresine verilen sertifikanın derslerini muntazam surette okutmağa başlamış, seminerleri idare etmiştir. Dersleri asistan Dr. Semavi Eyice tarafından türkçeye çevriliyordu. Prof. Schweinfurth, her dersini evelden, Alman dilinin edebî bir örneğini teşkil edecek surette mükemmel bir metin halinde hazırlıyordu. Bu dersler onun ilgi duyduğu konular üzerinde başlı başına makaleler halinde idi. Prof. Schweinfurth her konusu ile bir Bizans sanatı anlatmak yerine, ilgi duyduğu konuları çok geniş konferanslar halinde açıklamayı tercih ediyordu. Vaktiyle Prof. Runciman tarafından Tarih Bölümünde Bizans tarihi hakkında dersler verilmesi geleneği ona da tatbik edilmiş ve kendisinden bu sahada da

180 — Hakkında bkz. S. Eyice, *Prof. Dr. Philipp Schweinfurth (1887-1954)*, *Belleten*, XVIII, s. 70 (1954) s. 231 - 252, 1 resim ile. Bizim bu yazımızdaki bibliyografya şu bibliyografya ile tamamlanabilir: H. Laden-dorf, *Philipp Schweinfurth, Schriftenverzeichnis in chronologischer Folge, Byzantinischen Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik*, II (1957) s. 187-205.

hizmet istenmişti. Bizans tarihi derslerini de böylece vermeğe başladı. Yaşı ve sıhhati Anadolu'da incelemeler yapacak durumda olmadığından Prof. Schweinfurth, İstanbul dışına çıkmamıştı. 1953'de Selânik'de toplanan IX. Milletlerarası Bizans Araştırmaları Kongresine de katılmamakla beraber, haç plânlı yapıların menşeyini Roma mimarisinde aramak gerektiğine dair kısa bir tebliğ göndermişti¹⁸¹. Fakat şehrin içindeki eserleri boş vakitlerinde dolaşıp incelemekten, bunlarda öğrencilerle uygulamalı ders yapmaktan geri kalmıyordu. Bu arada, İstanbul'un kara tarafı surlarının İmparatorlara mahsus tören kapısı olan Altın veya Yıldızlı kapının ancak izleri görülebilen kitabesinin II. Theodosius'a ait olması gerektiğini, tarihten dayanaklar bularak ileri sürmüştü¹⁸². Ayrıca Bizans ikonografyasında İsa tasvirinin tarih içindeki gelişmesi hakkında uzunca bir makale yazmış¹⁸³; Avusturya Bizans Kurumunun Yıllığının ilk cildi üzerine uzun bir tahlil yazısı yayınlamıştı¹⁸⁴. Üçü de türkçe olarak Türk ilim dergilerinde basılan bu yazılardan başka, Zeyrek camii olan eski Pantokrator manastırı kilisesinin ahşap döşemesi altında bulunan çok zengin bir orijinal mozaik tabanın süslemesi hakkında ilk haberi yazmış ise de bunun basıldığını görememiştir¹⁸⁵. Prof. Schweinfurth bir taraftan da, İstanbul'un Bizans eserleri hakkında İsviçre'nin en büyük gazetelerinden *Neue Züricher Zeitung*'a sayıları 35'i aşkın makaleler yollamıştır. 1953'de İstanbul Fethinin beşyüzüncü yıldönümü münasebetiyle Edebiyat Fakültesinde yapılan seminerde de, 1453'de Bizansın durumu hakkında objektif ve güzel, ne yazık ki basılmamış bir de konferans vermiştir. İstanbul Üniversitesinde bulunduğu dört yıl içinde Prof. Schweinfurth, *Bizans formu* hakkındaki kitabının çok genişletilmiş ikinci

181 — *Zur Bestimmung des Bautypus der Kreuzkuppelkirche, Actes (=Pep- ragmenon) du IX^e Congrès Int. d'Etudes Byzantines-Selânik 1953*, Atina 1954, II.

182 — *İstanbul suru ve Yıldızlı kapı, Belleten*, XVI, sayı 62 (1952) s. 261-271, türkçe ve fransızca.

183 — *Bizans İkonografyasında İsa, Tarih Dergisi*, III, sayı 5-6 (1953) s. 1-20, ayrıca 4 levha, çeviren S. Eyice.

184 — *Jahrbuch der Österreichisch-Byzantinischen Gesellschaft, hakkında tahlil ve tenkit, Belleten*, XVI, sayı 64 (1952) s. 509-606.

185 — *İstanbul'da Komnenos'lar devrine ait bir mozaik, Belleten*, XVII, sayı 68 (1953) s. 489-500, ayrıca 5 resim, türkçe ve almanca, çev. S. Eyice. Aynı yazının almancası ayrıca bir daha yayınlanmıştır: *Der Mosaik-Fussboden der Komnenischen Pantokratorkirche in Istanbul, Archaeologischer Anzeiger*, (1954) sütun 253-260, 1 resim ile.

baskısını hazırlamış¹⁸⁶, Münih'de Paul Diels için basılan bir anma kitabına, Rusya'daki Bizans üslubunda duvar resimleri ile süslü bir kilise hakkında bir makale ile katılmış¹⁸⁷ ayrıca Almanya'da basılan bir Ansiklopedi'ye pek çok madde yazıp göndermiştir. Edebiyat Fakültesinde verdiği derslerin metnini de bir Bizans Sanatı tarihi elkitabının birinci cildi olarak hazırlamışsa da bu da basılamadan kalmıştır. Prof. Philipp Schweinfurth'un 1954 yılında kontratı yenilenmemiştir. 26 haziran 1954 Cumartesi günü, Kınalıada vapur iskelesinde öldüğü haberi alındı. Bizans Sanatı sertifikası öğretimi bir defa daha sahipsiz kalmış oluyordu.

1955 yılı içinde Türkiye'de Bizans incelemeleri bakımından önemli bir olay cereyan ediyordu. Türk hükümetinin Dışişleri Bakanlığı 1953'de Selânik'de toplanan IX. Milletlerarası Bizans Araştırmaları Kongresine, gelecek kongrenin İstanbul'da yapılmasını temenni ettiğini bildiren bir davet göndermişti. Bu kongrenin hazırlık komitesi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Prof. Arif Müfid Mansel başkanlığında kurularak çalışmalara başladı, ve 15-21 Eylül 1955 tarihlerinde (6-7 Eylül olaylarından bir hafta sonra) *X. Milletlerarası Bizans Araştırmaları Kongresi* İstanbul'da yapıldı. Kongreye Yunanlılar katılmadılar. Buna karşılık ilk defa Sovyetlerin kalabalık bir ekiple bu kongrede hazır bulundukları görüldü. Kongre mü-nasebetiyle N. Fıratlı'nın yukarıda bahsi geçen küçük rehberinden başka¹⁸⁸, bu satırların yazarı tarafından İstanbul'un Bizans ve Türk devrine ait eski eserlerini bir repertuar halinde derleyen bir eski eserler rehberi mahiyetindeki fransızca kitabı¹⁸⁹ yayımlanarak, kongreye katılanlara dağıtıldı. Kongre'nin tebliğlerini ve tebliğ özetleri ile zabıtlarını bir araya getiren büyük cild ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi elemanları tarafından derlenerek, Millî Eğitim Bakanlığından sağlanan ödenekle yayınlandı¹⁹⁰.

Prof. Schweinfurth'un ölümü ile yüzüstü kalan dersler konferans şek-

186 — *Die byzantinische Form, ihr Wesen ihre Wirkung*, Mainz tz. İstanbul'da 1953 şubatında yazılması biten ekler bu ikinci baskının s. 162-221 arasını kaplamaktadır.

187 — *Die Fresken der Erlöserkirche von Neredica bei Novgorod, Münchener Beitrage zur Slavenkunde-Festgabe für Paul Diels*, München 1953. 1 levha ile.

188 — Bkz. yukarıda not 49.

189 — *Istanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955.

190 — *X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi tebliğleri -Xe Congrès International d'Etudes Byzantines-Istanbul 1955*, İstanbul 1957.

linde Dr. Semavi Eyice tarafından bir süre daha sürdürüldü. Dr. Eyice, 1955 yılı içinde doçentliğe yükselmiş ve askerlik görevini tamamladıktan sonra 1956 sonlarında Üniversiteye dönmüş ve Bizans sertifikası derslerini vermeye başlamıştı. Bu arada 1960 yılı yaz sömestresinde, Tübingen Üniversitesinden Prof. Dr. H. Schrade, Edebiyat Fakültesinde «Bizans sanatı ile ilgili ders yapılmadığı ve bu sahada ders vermek üzere» davet edilmiş bulunuyordu. Çok değerli ve tanınmış bir Batı bilhassa Roman sanatı uzmanı olmakla beraber Bizans sanatı üzerinde hiçbir hazırlığı olmayan Prof. Schrade 1960 yılının Nisan ayında gelmiş ve Bizans sanatı dersleri yapmağa çabalarken 27 Nisan olayları sonunda Fakülte tatil edildiğinden, bu zoraki sıkıntıdan böylece kurtulmuştur.

Bizans sanatı sertifikası ders ve seminerleri Doçent Dr. S. Eyice tarafından yürütülürken, Sanat Tarihi öğrencileri arasında bu daldan lisans tezi yapmak isteyenler de çıkmaya başlamıştır. 1963 yılı içinde Bizans Sanatı kürsüsünün, daha önce ayrılmış olan Türk Sanatı kürsüsü gibi Estetik ve Sanat Tarihi kürsüsünden ayrılması uygun görülerek, bu hususdaki işlem 1963 yılı içinde geliştirilmiş, İstanbul Üniversitesi Senatosunun 9 ocak 1964 tarihli oturumunda kabul edilmiştir. Gerekçesinde bir takım siyasî spekülasyonlara kolayca konu yapılabilen Bizans sanatının, eserlerinin çoğu memleketimizde olduğuna göre bunları Türk araştırmacılar tarafından, üzerinde çalışılması ve Türk çevrelerinin de tanıtılabilmesi için böyle bir kürsünün faydasına işaret ediliyordu. Yeni kurulan kürsünün yönetimi ile 3 mart 1964'de Doç. Eyice görevlendirilmişti. Aynı yılın Kasım ayında Doç. Dr. S. Eyice'nin profesörlüğe yükseltilmesi teklif edilerek, 2 Şubat 1964 günü Edebiyat Fakültesi Kurulunca ve Senato tarafından da 4 Nisan 1964 de kabul olunmuştur. Eyice kadrosuz profesör olduğundan, kürsünün yönetimine memur edilmiş ve bu durum bir kadroya geçinceye, yani 1972 yılına kadar sürmüştür. Ancak 1972 yılında kürsü profesörü olmuştur. Kürsü 1972 yılı içinde yardımcı kadroları sağlayarak bir öğretim görevlisi, bir asistan ve bir uzman ile öğretim ve araştırma çalışmalarını sürdürmektedir.

1963'de Bizans sanatı kürsüsü kurulduğunda, bu kürsünün hiçbir diası ve arşivi yoktu. Derhal sistemli şekilde bir diapositif arşivi kurulmasına girilmiş ve on yıl içinde yurt içi ve yurt dışındaki Bizans eserlerinin resimlerinden hepsi de sistematik şekilde sıralanmış bugün sayısı 6250 kadar olan bir dia arşivi meydana getirilmiştir. Kürsü kurulduktan sonra arşivin gelişmesi için iki yol tutulmuş, bunların ilkinde, her yıl yaz aylarında yurdun çeşitli bölgelerinde öğrencilerle inceleme gezileri yaparak, eserler tesbit edilmiş, bunların plânları ve resimleri çıkarılmış; şimdiye kadar bilinmeyenler

veya yeteri kadar tanınmayanlar yerli ve yabancı dergilerde yayınlanmıştır. Diğer taraftan öğrencilere verilen lisans tez konuları ile çeşitli eserler hakkında inceleme yapıldıktan başka bunların tezlerle birlikte resim malzemesinin Fakülte arşivine girmesi sağlanmıştır. 1973 yılı Ekimine kadar 5 tanesi kürsü kurulmadan, 1 tanesi doktora tezi olmak üzere 62 tez başarı ile yapılmış ve yapan öğrenciler mezun olmuştur. Bunların yıllara göre düzenlenmiş tam listesi bu yazımızın sonunda yer almaktadır.

Bizans Sanatı kürsüsü profesörü S. Eyice tarafından yapılan yayınlar da bu yazının sonunda ayrı bir liste halinde verilmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı Bizans bir kısmı ise Türk eserleri ile ilgilidir. Çoğu İstanbul içinde ve yurdun çeşitli köşelerinde yapılan araştırmalarda toplanan malzemenin tanıtılması mahiyetinde olan bu yazılardan biri Son Devir Bizans mimarisinin İstanbul'daki eserleri hakkında bir kitap¹⁹¹, diğeri ise, Karaman çevresindeki eski Hıristiyan iskân yerlerinin, Orta Anadolu'ya has üslup özelliklerini ortaya koyan yapılarına aittir¹⁹². Bu satırların yazarı bazı makalelerinde, herhangi bir şekilde Bizans sanatı ile ilişkisi olan Türk mimarî eserleri üzerinde de ayrıca durmuştur. Kendi yayın ve çalışmalarımızın tahlilini başkalarına bırakmağı uygun gördüğümüzden bu hususda daha fazla bir şey yazmağı doğru bulmuyoruz¹⁹³. 1964-1970 yılları arasında kürsü asis-

191 — *Son devir Bizans mimarisi, İstanbul'da Palaiologoslar devri anıtları* (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları no. 999 - Türkiye'de Ortaçağ Sanatı Araştırmaları no. 1) İstanbul 1971, fransızca özetli.

192 — *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman çevresinde arkeolojik incelemeler* (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları: no. 1587-Türkiye'de Ortaçağ sanatı Araştırmaları no. 2) İstanbul 1971, fransızca özetli.

193 — Bu satırların yazarının, Türk sanatı ile ilgili yayınları dışında doğrudan doğruya Bizans sanatı veya herhangi bir şekilde bu sanat ile bağlantılı çeşitli eserler hakkında basılmış ve tam referansları sondaki bibliyografyada verilen çalışmaları şu surette gruplanabilir: İstanbul'da Bizans devri anıtları : 3, 4, 14, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 36, 43, 47, 48, 49, 62, 71, 74, 78, 79, 83, 85, 90; Amasra'daki Bizans devri eserleri : 6, 8, 9, 10, 16, 25, 80; Side'nin Bizans çağına ait yapıları : 37, 38, 45, 56; İzmir yakınında Kemal Paşa (Nif)'deki sarayla ilgili olarak : 55,59; İznik : 2, 69, 73; Bursa'daki bazı Bizans kalıntıları : 64, 69; Trakya'da Edirne'nin Bizans devri eserleri : 70; Enez : 68; Silivri : 72; Midye hakkında : 99 ve Trakya ile ilgili olarak genel : 97, 101; Anadolu'dan Trabzon ile ilgili olarak : 82; Eskişehir yakınında Hanköyü : 94; Çorum yakınında Elvan Çelebi köyü : 95; Kırşehir : 89, 104; Afyon yakınında Boyahköy : 103; Konya : 81, 107; Karaman yakınında Karadağ ve çevresi : 102, 106; İzmit körfezinde Tuzla : 114; bunlardan başka, Bizans

tanı olan Yıldız Demiriz tarafından, Finike yakınında Demre'deki Ayos Nikolaos kilisesi hakkında bir araştırma yapılarak, bu binanın yeni bir plânı ile yayınlanmıştır¹⁹⁴. Y. Demiriz, bir yazısında Topkapı Sarayı kütüphanesindeki 3519 sayılı Arapça İncil'deki 4 minyatürü Bizans sanatındaki benzerleri ile karşılaştırmış¹⁹⁵, başka bir yazısında Konya müzesindeki arka yüzü Bizans önyüzü ise Selçuklu işi tesiri bırakan kabartmalı bir levhanın durumunu incelemiş ve bu levhanın Selçuklu devrinde bir kilise için yapılmış olabileceği neticesine varmıştır¹⁹⁶. Diğer bir yazısında ise, Dr. Yıldız Demiriz, Isparta yakınında Atabey'deki Ertokuş medresesinde bol surette kullanılan Bizans plâstik parçaları üzerinde durmuştur¹⁹⁷. Kürsü mensuplarından Münevver Keşoğlu da, İznik müzesindeki Bizans devri sütun başlıkları hakkında küçük bir araştırma yayınlamıştır¹⁹⁸.

Edebiyat Fakültesinde Bizans Sanatı Kürsüsü dışında da Bizans çağı ile ilgili sanat tarihi araştırmaları yapılmıştır. Bu hususda en başta anılması gerekli öğretim üyesi Ord. Prof. A. Müfid Mansel'dir. Müze müdür muavini olarak bu konudaki çalışmaları yukarıda 1. bölümde belirtilen Mansel, İstanbul Üniversitesi ve *Türk Tarih Kurumu* adına, Güney Anadolu'da Antalya yakınında Side ve Perge şehirlerinde 1947'den itibaren kazılar yapmış ve bu arada raslanan Bizans devri eserlerini de tanıtmıştır¹⁹⁹. Estetik ve Sanat Tarihi kürsüsü başkanı Ord. Prof. M. Şevket İpşiroğlu ise 1957'de Kappadokia bölgesinde, o vakte kadar bilinmeyen bir mağara kilisesi bularak, bunun iç sathlarındaki çok mahallî bir üslûpla yapılmış fresko resim-

kültürü hakkında : 44, 62, 84; genel Bizans sanatı hakkında: 57, 60, 67, 96, 98, 100, 105. Ayrıca Bizans sanatı üzerinde de yayınları olan bazı yazarların ölümleri üzerine nekrolojiler : 7, 11, 12, 15, 26, 31, 54, 108, 109, 113. Bunların dışında Bizans sanatı ile ilgili bazı kitapların tahlil ve tenkitleri : 40, 41, 50, 51, 52, 53, 58, 61, 66, 76, 77, 86 ile ansiklopedilerde pek çok madde.

- 194 — *Demre'de Aziz Nikolaos kilisesi, Türk Arkeoloji Dergisi*, XV, 1 (1966) s. 13-34, 44 resim ile, almanca özetli.
- 195 — *Topkapı Sarayı III. Ahmed kütüphanesinde bir Arapça İncil, Sanat Tarihi Yıllığı*, II (1966-1968) s. 87-101, 14 resim ile.
- 196 — *Konya müzesindeki özel durumdaki bir kabartma hakkında, Sanat Tarihi Yıllığı*, III (1969-1970) s. 221-230, resimli.
- 197 — *Atabey'deki Ertokuş medresesinde Bizans devrine ait devşirme malzeme, Sanat Tarihi Yıllığı*, IV (1970-1971) s. 87-100, 17 resim ile.
- 198 — *İznik müzesinde bazı Bizans başlıkları, Sanat Tarihi Yıllığı*, V (1972-1973) s. 281-290, 13 resim ile.
- 199 — Ord. Prof. Dr. A. Müfid Mansel'in bütün çalışmaları ve tam bibliyografyası, basılmakta olan *Armağan kitabı*'nda bulunmaktadır.

leri ile ilgili görüşlerini ufak bir broşür halinde ilim alemine sunmuştur²⁰⁰. Edebiyat Fakültesinin İlkçağ tarihi kürsüsü başkanı Prof. Dr. Afif Erzen, 1971 yılında, Trakya'da Meriç kıyısında Enez'de bir kazı yapmış, bu arada kale içindeki bir kilise kalıntısını temizleyerek burada çok değerli bir Bizans kurşun mühürü bulmuştur²⁰¹. Dr. A. Adivar tarafından Fethin 500. yıldönümü münasebetiyle hazırlanarak, *Tarih Dergisi*'nde basılan, Bizans'da Yüksek Mektepler başlıklı yazıyı da, Edebiyat Fakültesi'nin bir yayın organında çıktığı için burada anabiliriz²⁰². Klâsik Filoloji bölümünde, Eski Yunanca kürsüsü başkanı Prof. Dr. Zafer Taşlıkılıoğlu ise, bir süredir, Trakya'da epigrafiya araştırmaları yapmaktadır. Topladığı ve yayınladığı eski kitabeler arasında bazı Bizans çağı kitabelerinin de bulunduğuna burada işaret edebiliriz²⁰³. Tamara Talbot Rice'ın Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsünce bastırılan Prof. E. Diez Anma kitabı için hazırladığı, Trabzon'daki Ayasofya kilisesinde Selçuklu tesirlerine dair yazısını da bu arada hatırlamak mümkündür²⁰⁴.

-
- 200 — (Sabahaddin Eyuboğlu ve P. Moraux ile), *Saklı Kilise, Kapadokya'da yeni bulunmuş bir kilise* (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları, no. 784) İstanbul 1958, türkçe ve fransızca.
- 201 — *Enez (Ainos) araştırmaları, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I (1972) s. 235-248, lev. I-XXI.
- 202 — *Bizans'da Yüksek Mektepler, Tarih Dergisi*, V, sayı 8 (1953) s. 3-54.
- 203 — *Trakya'da epigrafi araştırmaları*, I (Edebiyat Fakültesi yayınları, no. 886) İstanbul 1961, türkçe ve fransızca; *Trakya'da epigrafi araştırmaları*, II (Edebiyat Fakültesi yayınları, no. 1654) İstanbul 1971.
- 204 — *Decorations in the Seljukid style in the church of Saint Sophia of Trebizond, Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens-In Memoriam E. Diez*, İstanbul 1963, s. 87-120, 34 resim ile.

BİZANS SANATI KÜRSÜSÜNDE
YAPILAN TEZLER²⁰⁵
(Kronolojik sıralama)

A. Kürsü kurulmadan :

1957

1. Şengül Tümer, *İstanbul'da Vefa Kilisesi veya Molla Güranî camii.*

1962

2. Kutlay Çamurdan, *Bizans duvar çinileri.*
3. Ayten Draman, *Tekfur Sarayı.*

1963

4. Muhsin Yazgaç, *Gebze'de Eskihişar kalesi «Dakibyza».*
5. Reşit Erzin, *İstanbul Arkeoloji müzesindeki Kopt kumaşları.*

B. Kürsü kurulduktan sonra :

1964

6. Yıldız Demiriz, *Türkiye'de büyük parçalı tekniklerdeki örgülü Bizans zemin mozaikleri.*

1965

7. Ayla Alpöge, *Bizans sanatında sanat alışverişleri.*
8. Fitnat Tansuğ, *Topkapı Sarayında 13 no. lu Mezmurlar kitabı.*

1966

9. Delma Işın, *Ankara'da Klemens, İznik'de Koimesis kiliseleri.*
10. Cengiz Sezer, *Sille kaya kiliseleri.*
11. Engin Yücel, *Bolu'nun Seben ilçesinin Çeltikdere köyündeki Bizans yapıları.*
12. Sabih Erken, *Kilikya kaleleri içinde Yılan kalesi.*

1967

13. Hülya Hasköylü, *Sangarios köprüsü (Beşköprü).*
14. Özer Sürüel, *Niğde vilâyetinin Aksaray ilçesinin Akhisar köyündeki Canlı kilise.*

205 — Prof. Schweinfurth'dan alınan bir tez, 1954'de verilmiştir: Güner İnal, *Biblia Pauperum* (1954); iki tez ise Prof. M. Şevket İpşiroğlu tarafından idare edilmiştir: A. Ülay Tosun, *Topkapı Sarayı Oktatoche'u minyatürleri* (1959) ve Metin Sözen, *Kapadokya Kaya Kiliselerinde ilkel nakışlar* (1960).

1968

15. Gülseren Arkayın, *Atık Mustafa Paşa camii*.
16. Turgay Tezcan, *Ayazın kaya kiliseleri*.
17. Esin Yücel, *Bizans ambonları ve yan kanatları*.
18. Zeliha Ekmekçi, *Trabzon'da Ortahisar camii*.

1969

19. Özen Bulak, *Anadolu'da bulunan Erken Hristiyan ve Bizans dinî yapılarının mimarisi hakkındaki yayınların izahlı bibliyografyası*.
20. Metin Uslu, *Niğde Aksaray kazası, Belisırma köyündeki Direkli kilise*.
21. Kemal Büyüköğen, *Tirilye ve Siğir'deki Bizans kiliseleri*.
22. Seniha Ergil, *Bodrum kalesi*.
23. Kezban Akçalı, *Bizans kumaş desenleri*.
24. Ebru Parman, *Bizans tezhip sanatı*.
25. İnci Gülsevil, *İstanbul sur kapıları*.
26. Cihat Soyhan, *Bafa gölünde Kahve-Asar adasındaki eserler*.

1970

27. İsmet Algedik, *Viranşehir Oktogonu*.
28. Çiğdem Öndül, *Bizans müziği*.
29. Kudret Arıncı, *Bizans paraları*.
30. Cevri Çağman, *Trabzon Kızlar manastırı*.
31. Aynur Ertan, *Ephesos'daki İoannes kilisesi*.
32. Mustafa Gökalp, *Ani ve Koşavank'daki eserler*.
33. Sevin Sümerkan, *İznik'deki Ayasofya kilisesi*.
34. Yıldız Toker, *Madalyon şeklinde Eulogialar (muskalar)*.
35. Zerrin Zaim, *Bergama'daki Bizans devri eserleri*.
36. Oya Ergil, *İzmir müzesindeki (Agora) Bizans parçaları*.
37. Münevver Keşoğlu, *Bursa ve İznik müzelerindeki Bizans plâstik eserleri*.

1971

38. Birgül Biktimir, *Bizans keramiği*.
39. Uğur Ayyıldız, *Gemlik körfezinde Kurşunlu köyü kilisesi*.
40. Cengiz Özsoylu, *Kadınhanı ve Zazadin hanındaki devşirme parçalar*.
41. Rahmi Özer, *Binbirkilise 1 ve 4 no. lu basilikalar*.

42. Şerafettin Topal, *Karaman'ın Fisandon (Dereköy) köyündeki camii.*
43. İhsan Yücel, *Anavarza'da sanat tarihi ve arkeoloji incelemeleri.*
44. Solmaz Önüt, *Binbirkilise 10 no. lu merkezî plânlı yapı.*
45. Fikret Güneri, *Ahmet Paşa mescidi.*
46. Fatma Dalman, *Binbirkilise'de 7 no. lu yapı.*

1972

47. Nazan Yavuzoğlu, *Vize'deki Bizans eserleri.*
48. Sevil Bilgiç, *İznik surları.*
49. Vicdan Kural, *Galata surları ve kulesi.*
50. Nedret Bayraktar, *Antalya-Side-Alanya müzelerindeki Bizans plâstik eser parçaları.*
51. Mustafa Dağçobanı, *Dara şehri.*
52. Gülyüz Akagün, *Gümüşhane, Bayburt, Kelkit, Torul, Şiran ve bazı köylerinde sanat tarihi incelemeleri gezisi notları, 1969-1971.*
53. Okşan Aldora, *Büyük Saray'dan sahil sarayları ve İustinianus evi - Hormisdas sarayı.*
54. Dürran Ayaz, *Trakya'daki figürlü döşeme mozaikleri.*
55. Arşaluys Tavityan, *Topkapı Sarayında 112 sayılı İncil'in minyatürleri.*

1973

56. Abdurrahman Palancı, *Eski Andaval (Andabalis)'de Konstantin basilikası.*
57. Birsan Bülbüloğlu, *Bizans sanatında tavuskuşu motifleri.*
58. Aytaç Savaşkan, *Havariun kilisesi.*
59. Esin Kaan, *Bursa ve İznik müzelerindeki Bizans keramikleri.*
60. Suzan Şengülen, *Binbirkilise'de 44 no.lu yapı.*
61. Sema Özyalçın, *İstanbul'da Ayasofya'nın sütun başlıkları.*

Doktora tezi :

1. Yıldız Demiriz, *Madalyonlu örgü motifi, Ortaçağda yayılışı ve menşei hakkında bir deneme, 1969.*

BİZANS SANATI KÜRSÜSÜNDE YAPILAN
TEZLERİN LİSTESİ
(Sistematik sıralama)

- I. *Genel* : 19
- II. *Mimarî* :
 - A. Şehir araştırması : 43, 51, 52
 - B. Dinî mimarî : 1, 9, 11, 14, 15, 18, 20, 21, 26, 27, 30, 31, 33, 35, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 57, 56, 58, 60
 - C. Profan mimarî :
 - a) Saray : 3, 53
 - b) Kale : 4, 12, 25, 48
 - c) Diğer profan yapılar : 13
 - D. Kaya kilise ve tesisleri : 10, 16
- III. *Resim sanatı* : 54
- IV. *Minyatür ve tezhip* : 8, 24
- V. *Dekorasyon* :
 - A. Duvar kaplaması : 2
 - B. Döşeme süslemesi : 6
 - C. Mimarî plâstik : 17, 36, 37, 40, 50, 61
- VI. *Küçük sanatlar*
 - A. Kumaş : 5, 23
 - B. Madenî eserler : 34
 - C. Keramik : 38, 59
- VII. *Diğer sanatlar*
 - A. Nümismatik : 29
 - B. Müzik : 28
- VIII. *İkonografya* : 57
- IX. *Bizans dışı hristiyan eserleri* : 22, 32, 49, 55
- X. *Sanat tesirleri* : 7

**

Atatürk, 1933 yılında yaptığı bir Anadolu gezisinde eski kalıntıları ve Konya'nın Türk devri eserlerini gördükten sonra Başbakan İsmet Paşa (İnönü)'ya yolladığı 22 Mart tarihli bir telgrafda, Türk eserlerinin derhal kurtarılması için gerekli işlerin yapılması, Türk dışı eski eserlerin ise o güne kadar olduğu gibi yabancılar tarafından değil, fakat yetiştirilecek Türk ar-

keologları tarafından bulunup değerlendirilmesini istiyordu²⁰⁶. Bugün bu istek yerine gelmek yolunda, ve içlerinde bazıları kalite ve takdim bakımından henüz yeterli sayılamaz ise de bunlar yine de azımsanmayacak bir yekün tutmaktadır. Yurdumuzun çeşitli devirlere ait eski eserleri arasında, başlıbaşına bir grup teşkil eden Bizans devri eserlerinin de artık Türk uzmanlar tarafından az veya çok ilim ölçülerine uygun bir şekilde artık incelenmeğe başlandığını bu yazımız yeteri kadar göstermektedir sanırız.

BİZANS SANATI KÜRSÜSÜ BAŞKANI PROF. DR.
SEMAVİ EYİCE'NİN BİZANS SANATI İLE
İLGİLİ YAYINLARI²⁰⁷

1. *İstanbul Ansiklopedisinde* muhtelif maddeler : (1946/47/48).
Ahmet Paşa mescidi mad., C. I, s. 275-277.
Anemas zindanı ve kulesi mad., C. II, s. 517-521, res.
Arabacı Bayazıd camii mad., C. II, s. 545.
Arasta sokağı hafriyatı mad., C. II, s. 572-573.
Arap camii mad., C. II, s. 550-559, res.
Arkadius sütunu mad., C. II, s. 594-599, res.
Atik Mustafa Paşa camii mad., C. III, s. 760-766, res.
2. *İznik'de bir Bizans kilisesi*, *Belleten*, XIII (1948), s. 37-51, lev. XVI-XXI, fransızcası: s. 49-51.
3. *Galata hakkında iki kitap ve bu münasebetle bazı notlar*, *Tarih Dergisi* I (1949), s. 201-219.
4. *Demirciler ve Fatih Darüşşifası mescitleri*, *Tarih Dergisi* I (1950), sayı 2, s. 358-376, res.
5. *Ein kurzer Bericht über die byzantinischen Funde und Veröffentlichungen in der Türkei (1945-1948)*, *Jarb. d. Öst. byzant. Gesellschaft*, I (Wien) 1951, s. 146-148.

206 — Bu telgrafın tam metni için bkz. Osman Sümer, *Atatürk'ün tarih, arkeoloji, eski eserler ve sanat hakkındaki görüş ve düşünceleri*, *ICOM-Türkiye Millî Komitesi haber bülteni*, sayı VIII-IX (1967) s. 119-124. ve *Sanat Tarihi Yılı*, V (1972-1973) s. 5.

207 — Bu bibliyografyada yalnız Bizans sanatı ile ilgili yazılar gösterilmiş, bu sahanın dışında kalan çalışma ve yayınlar belirtilmemiştir. Ancak başlığı Bizans sanatı ile ilgisiz gibi görünen bazı yazıların (meselâ no. 84, 85, 94, 95, 103, 104 gibi) içinde bu sanat ile ilgili bilgiler bulunduğu da burada işaret etmemiz yerinde olacaktır.

6. *Amasra, T.T. ve O.K. Belleteni*, 111 (1951) den ayrıbasım, 8 sahife, resimli.
7. *Ayasofya mozaikleri ve bunları meydana çıkartan Thomas Whittemore, T.T. ve O.K. Belleteni*, 113 (1951) den ayrıbasım, 12 sahife, resimli.
8. *Amasra kalesinde Fatih Mehmed II. tarafından camiye çevrilmiş iki eski Bizans kilisesi, T.T. ve O.K. Belleteni* 131 (1951) den ayrıbasım.
9. *Amasra «Büyükada»'sında bir Bizans kilisesi, Belleten*, XV (1952), sayı 60, s. 469-491, lev. XLVIII-LIV, fransızcası: s. 492-496.
10. *Temakhia tina byzantines epokhes en Amasra (grekçe), Orthodoxia*, 1952, s. 88-95, res.
11. *Prof. Dr. Alfons Maria Schneider 1896-1952, Belleten*, XVI (1952), s. 585-598, 1 lev.
12. *A.A. Vasiliev, Tarih Dergisi* IV (1953) sayı 7, s. 164.
13. *IX. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi, Tarih Dergisi*, IV (1953), s. 164-165.
14. *İstanbul'da Koca Mustafa Paşa camii ve Osmanlı Türk sanatındaki yeri, Tarih Dergisi*, V (1953), sayı 8, s. 153-182.
15. *Ernest Mamboury (1878-1953), Belleten* XVII (1953), s. 393-411, 1 lev.
16. *Amasra'da Cenova hakimiyeti devrine ait armalı bir levha, Belleten* XVII (1953) s. 23-35, 1 lev., fransızcası: s. 36-40.
17. *Bizans sanatı mad., Türk Ansiklopedisi*, fas. 50, 1954, s. 72-82, res.
18. *Bizantinoloji mad., Türk Ansiklopedisi*, fas. 50, 1954, s. 90-93.
19. *Blakhernai mad., Türk Ansiklopedisi*, fas. 50, 1954, s. 103-104.
20. *Bosphoros (Bizans devrinde) mad., Türk Ansiklopedisi*, fas. 54, 1954, s. 371-373.
21. *İstanbul'un fethinden önceki devre ait eserlerine dair kitap hakkında, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* V (1954), s. 85-90.
22. *Remarques sur deux anciennes églises byzantines d'Istanbul: Koca Mustafa Paşa camii et l'église du Yuşa Tepesi, Actes du IX. Congres Int. des Etudes Byz. I.*, 1954, s. 184-195, lev. 26-27, ayrıca 3 res.
23. *Demirciler ve Fatih Darüşşifası mescidleri hakkında bazı notlar, Tarih Dergisi* VI (1954), s. 175-186, res.
24. *Sekbanbaşı İbrahim Ağa mescidi ve İstanbul'un tarihî topoğrafyası hakkında bir not: Kyra Martha manastırı, Fatih İstanbul Dergisi*, sayı 7-12, 1954, 139-168, res., fransızca özetli.
25. *Deux anciennes églises byzantines de la citadelle d'Amasra (Paphla-*

- gonie), *Cahiers Archéologiques*, VII (1954), Paris, s. 97-105, lev. 37-38.
26. Prof. Dr. Philipp Schweinfurth (1887-1954), *Belleten*, XVIII (1954), s. 231-252, 1 lev.
 27. İstanbul'da «Yayla» camileri ve şehrin yanlış izah edilen bir meselesi, *Tarih Dergisi* VII (1954), s. 31-42, res.
 28. İstanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs, İstanbul 1955, 138 s., ayrıca 26 lev, ile 3 harita ve plân.
 29. *Recherches d'archéologie byzantine, Anadolu-Revue des Et. d'hist. en Turquie*, II (1955), s. 79-88.
 30. Bozdoğan kemeri mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 57, 1956, s. 5-6.
 31. İstanbul Arkeoloji Müzeleri eski müdürü Aziz Ogan (1888-1956), *Türk Yurdu*, sayı 263, 1956, s. 421-428.
 32. Burgazadası (tarih) mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 63, 1956, s. 426-428.
 33. Buondelmonti mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 63, 1955, s. 416, 1 res.
 34. Büyükada mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 66, 1956, s. 107-108.
 35. Büyük Saray mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 66, 1956, s. 110-114, res.
 36. Les fragments de la décoration plastique de l'église des Saints Apôtres, *Cahiers Archéologiques*, VIII (1956), s. 63-74, res.
 37. La ville byzantine de Side en Pamphylie, *Actes du X^e Congres Int. des Etudes Byzantines*, 1957, s. 130-133, lev. 17-20.
 38. Un baptistère byzantin à Sidé en Pamphylie, *Actes du V^e Congres Int. d'Archéologie Chrétienne*, 1956, Citta del Vaticano, s. 577-583, res.
 39. Byzantion mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 67, s. 130-148, res.
 40. Tahlil-tenkit, R. Boulanger, İstanbul et ses environs, Paris 1956, İstanbul Enst. Dergisi, III, 1957, s. 193-199.
 41. Tahlil-tenkit, A.M. Schneider, Konstantinopel, Gesicht und Gestalt einer geschichtlichen Weltmetropole, Mains 1956, *Belleten* XXI, 1957, s. 497-500.
 42. Bizans adlarının dilimizde yazılışı hakkında, *Türk dili*, sayı 76, VII, 1958, s. 159-163.
 43. Neue Fragmente der Theodosius-Saeule, *İstanbul Mitteilungen*, VIII, 1958, s. 144-147, lev. 36.
 44. Bizans devrinde İstanbul'da tababet, hekimler ve sağlık tesisleri, *Tıp Fakültesi Mecmuası*, XXI, 1958, s. 657-691, res.

45. *L'église cruciforme Byzantine de Side en Pamphylie, Anatolia*, III, 1958, s. 35-42.
46. *İstanbul Ansiklopedisinin* 2. baskısında, ilk baskıdaki maddelere ilâveler yapılarak tekrar basılmıştır :
Ahmet Paşa mescidi mad., C. I, s. 437-440, res.
Arabacı Bayazıt mescidi mad., C. II, s. 918.
Arab camii mad., C. II, s. 936-947, res.
Arkadius sütunu mad., C. II, s. 1012-1019, res.
Arasta sokağı kazısı mad., C. II, 969-970.
Atik Mustafa Paşa camii mad., C. III, s. 1288-1297, res.
47. *Abbasi saraylarının benzeri olarak yapılmış bir Bizans sarayı : Bryas sarayı*, *Belleten*, XXIII, 1959, s. 79-99, ayrıca 7 levha ve fransızca özet, s. 101-104.
48. *Un type architectural peu connu de l'époque des Paléologues à Byzance, Anadolu Araştırmaları I*, 1959, s. 223-234, lev. 33-36.
49. *Contributions à l'histoire de l'art byzantin : Quatre édifices inédits ou mal-connus, Cahiers Archéologiques*, X (1959), s. 245-258, res.
50. *Tahlil-tenkit : F.W. Deichmann, Studien zur Architektur Konstantinopels im 5. u. 6. Jht., Baden 1956, «Belleten», XXIII (1959), s. 157-161.*
51. *Tahlil-tenkit : M. Hürliman, İstanbul-Konstantinopel, Zürich 1957, Belleten, XXIII (1959), s. 161-165.*
52. *Tahlil-tenkit : M. Richard, Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs, Paris 1958, Belleten, XXIII (1959), s. 637-645.*
53. *Tahlil-tenkit : Fink, Die Kuppel über dem Viereck, Ursprung und Gestalt, Freiburg-München 1958, Belleten, XXIII (1959), s. 646-654.*
54. *İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk müdürlerinden Dr. Ph. Anton Dethier hakkında notlar, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, IX (1959), s. 45-52, lev. 2, ing. s. 95-103.*
55. *Le palais byzantin de Nymphaion près d'Izmir, Akten des XI. Int. Byzantinischen Kongresses, München, 1960, s. 150-153, lev. 26-29.*
56. *Side'nin Bizans devrine ait binalarının sanat tarihi bakımından değerleri, V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, 1960 Ankara, s. 53-60 lev. 22-26.*
57. *Bizans-İslâm-Türk sanat münasebetleri, aynı yerde, s. 298-302.*
58. *Tahlil-tenkit : C. Moravcsik, Byzantinoturcica, I ve II. Berlin 1958, Belleten XXIV (1961), s. 493-497.*

59. İzmir yakınında Kemalpaşa'da Laskaris'ler sarayı, *Belleten* XXV (1961), s. 1-7 ve resim.
60. Bizans mimarisinde dış cephelerde kullanılan bazı keromaplâstik süsler, *Ayasofya Yıllığı*, III (1961), s. 25-28 ve lev. İngilizcesi s. 57-60.
61. Tahlil-tenkit : D. Talbot Rice, *The Great Palace of the byzantine emperors*, II, Edinburgh 1958, *Belleten*, XXV (1961), s. 125-135.
62. Yedikule hisarı ve avlusundaki Fatih mescidi, *Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, X (1962) s. 80-84 ve 4 lev., fransızca 147-152.
62. Konya tarihinden bir yaprak : Aya Thekla efsanesi ve sanat tarihinde Aya Thekla, *Anıt Dergisi*, sayı 30, 1962, Konya, 24 sahife, res.
64. Bursa'da Orhan ve Osman Gazi türbeleri, *Vakıflar Dergisi* V (1962), s. 131-147, ayrıca 14 resim.
65. Tahlil-tenkit : N. Moutzopoulos, *To arkhontiko tou sior Manolaki*, Atina 1960, *Belleten*, XXVI (1962), s. 366.
66. Tahlil-tenkit : E. Dalleggio-S. Salaville, *Karamanlidika I. Bibliographie d'ouvrages en langue turque impriés en caractères grecs (1584-1850)*, Atina 1958, *Belleten*, XXVI (1962), s. 369-374.
67. Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul 1963, VIII, 110 s. ve ayrıca 88 lev.
68. Enez'de Yunus Kaptan türbesi ve Has Yunus beyin mezarı hakkında bir araştırma, *Tarih Dergisi*, XIII (1963), s. 141-158, ayrıca 6 lev.
69. Two mosaic pavements from Bithynia, *Dumbarton Oaks Papers*, XVII (1963), s. 373-383 res., 10 levha.
70. Bizans devrinde Edirne ve bu devre ait eserler, *Edirne fethinin altıyüzüncü yıldönümü*, 1964 Ankara, s. 39-76, ayrıca 8 levha.
71. Une nouvelle hypothèse sur une mosaïque de Sainte Sophie à Istanbul, *Actes du XII. Congres des Etudes Byzantines (Ochrid)*, C. III (Beograd 1964), s. 99-101, 3 lev.
72. Alexios Apokaukos et l'église byzantine de Selymbria (Silivri), *Byzantion*, XXXIV (1964) Bruxelles, s. 77-104, VII les., 6 res.
73. İznik'de İstanbul kapısının Medusaları, *T.T. ve O.K. Belleteni*, sayı, 1964.
74. «Arslanhane» ve civarının arkeolojisi, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Bülteni*, XI (1964), s. 23-33, fransızcası: 141-146, lev. IV-IX.
75. Cristoforo Buondelmonti, İstanbul 1964, 4 s. ve 14 lev.
76. Tahlil-tenkit : R. Hamann-M. Hallensleben, *Monumentalmalerei in Serbien*, *Belleten*, XXVIII (1964), s. 335-340.

77. *Tahlil-tenkit : C. Mango, The mosaics of Ayasofya, Belleten, XXVII* (1964), s. 773-789.
78. *Les églises byzantines d'Istanbul, du IX^e au XV^e siècle, Corsi e studi Ravennati e Bizantine, VIII(1965), s. 109-163, res.*
79. *Fetihden sonraki İstanbul'daki kiliselerin durumu, Türk Yurdu, c. 4, sayı 310, Ocak 1965, s. 33-34.*
80. *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Klavuzu, Ankara 1965, 78 s., 27 res., 1 harita. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınlarından, Seri: I, sayı: 19.*
81. *Konya ile Sille arasındaki Akmanastır, Menakıp al-Arifin'deki Deyr-i Eflâtun, Şarkiyat Mecmuası, VII(1965), s. 155-160, XII lev.*
82. *Trabzon yakınında Meryem Ana (Sumela) manastırı, Belleten, XXX* (1966), s. 243-264, 25 res.
83. *Ein Senmurwenrelief auf einem Turm der Stadtmauer von Istanbul, Şu kitapda : Studien zu altchristlichen und byzantinischen Monumenten, s. 110-119, lev. 27-28, (Römische Quartalschrift, 30. Supplementheft, 1966).*
84. *Büyük balık küçük balığı yutar, Türk Etnoğrafya Dergisi, VII-VIII* (1964-65) 1966 s. 3 ve 1 lev.
85. *Kaybolmuş bir eski eser : Şeyh Murad mescidi, Tarih Dergisi XVII* (1967), s. 111-130, ve lev. I-VIII.
86. *Tahlil-tenkit : Robert L. Van Nice, Saint Sophie in Istanbul an architectural survey, I, Belleten XXXII* (1968), sayı 128, s. 585-590.
87. *Fenari İsa camii mad., Türk Ansiklopedisi, fas. 124, 1968.*
88. *Fethiye camii mad., Türk Ansiklopedisi, fas. 125.*
89. *La ruine byzantine dite «Üçayak» (= Utch-aiak) près de Kırşehir en Anatolie Centrale, Un monument architectural de la fin du X^e siècle, Cahiers Archéologiques, XVIII* (1968), s. 137-155, 23 res.
90. *Galata ve Kulesi - Galata and its tower, Türkiye Turing ve Otomobil kurumu yayını, 1969, türkçe: s. 5-38, İngilizce: s. 39-81. 5-58 res., 6 renkli res.*
91. *Gotlar sütunu mad., Türk Ansiklopedisi, fas. 136, 1969, s. 449-450, 1 res.*
92. *Gülhane mad., Türk Ansiklopedisi, fas. 139, 1970, s. 143-144.*
93. *Gül camii mad., Türk Ansiklopedisi, fas. 139, 1970, s. 136-137, 1 res.*
94. *Hanköy'ünde Husrev Paşa camii, IV. Murad'ın Sadrazamı Husrev Paşa'nın bir eseri, Tarih Dergisi, sayı, 23, 1969, s. 179-204, 12 lev. da 33 res. ve vesika.*

95. *Çorum'un Mecidözü'nde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi zâviyesi, Türkiyat Mecmuası*, XV (1969), s. 211-244, (245-246 almanca özet), 16 lev. da 35 res.
96. *Anadolu ve İstanbul'da lâhit biçiminde rölik mahfazaları - Reliquaires en forme de sarcophage en Anatolie et à Istanbul, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, XV (1969), s. 95-112 türkçe, res. 113-124, s. 125 - 143 fransızca.
97. *Trakya'da Bizans devrine ait eserler, Belleten*, XXXIII, sayı 131 (1969), s. 325-358 ve 105. res. (fransızca özet).
98. *La verrerie de l'époque byzantine a l'époque turque, V^e Journées Inter. du Verre*, Liège 1969, s. 162-182, resimli.
99. *Le monastère et la source sainte de Midye en Thrace Turque* (Nicole Thierry ile), *Cahiers Archéologiques*, xx (1970), s. 47-62 (S. Eyice), s. 63-76 (N. Thierry).
100. *Monuments byzantins anatoliens inédits ou peu connus, XVIII. Corsi di cultura sull'arte ravennati e bizantina*, Ravenna 1971, s. 275-298, resimli.
101. *Les monuments byzantins de la Thrace turque, XVIII. Corsi di Cultura Sull'arte ravennati e bizantina*, Ravenna 1971, s. 299-314, resimli.
102. *Les monument chrétiens de Karadagh, XVIII. Corsi di Cultura Sull'arte ravennati e bizantina*, Ravenna 1971, s. 315-335, resimli.
103. *Anadolu'da Orta Asya sanat geleneklerinin temsilcisi olan bir eser : Boyalıköy Hanikâhı, Türkiyat Mecmuası*, XVI (1971), s. 39-56, lev. I-XVII.
104. *Karakurt (Kalender Baba) Ihcası, Tarih Enstitüsü Dergisi*, II (1971), s. 229-254, lev. I-XII.
105. *Malazgirt savaşını kaybeden IV. Romanos Diogenes 1068-1071*, Türk Tarih Kurumu yayını, seri 20, cilt 2, Ankara 1971.
106. *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman çevresinde arkeolojik incelemeler*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları 1587, İstanbul 1971, (türkçe ve fransızca).
107. *Konya'nın Alâaddin tepesinde Selçuklu öncesine ait eser: Eflâtun Mescidi, Sanat Tarihi Yıllığı*, IV (1971), s. 269-302, 26 res. ile fransızca özet.
108. *Celâl Esad Arseven (1875-1971), Önasya*, Ankara, yıl 7, c. 7, sayı 75 (1971), s. 4-5, ve 11, 1 res.

109. *Celâl Esad Arseven (1875-1971)*, *Belleten*, XXXVI, sayı 142 (1972), s. 173-201, 202 almanca özet ve XIII lev. da. 18 res.
110. *Kanlı Divan* mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 164, 1973, s. 207-208.
111. *Kale* mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 163, 1973, s. 136-148, resimli.
112. *Kalenderhane camii* mad., *Türk Ansiklopedisi*, fas. 163, 1973, s. 157, 1 resim.
113. *Prof. Albert-Louis Gabriel 2.8.1883-23.12.1972*, *Belleten*, XXXVII, sayı 147 (1973), s. 321-363 ve 13 levhada 22 resim.
114. *Tuzla'nın Değirmenaltı mevkiinde bir Bizans kalıntısı*, *Sanat Tarihi Yıllığı*, V, (1973), s. 27-52, 45 res., 2 plân, 1 harita, fransızca: s. 77-78.